

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review

letnik 22 (2022), št. 1

ZGODOVINSKO DRUŠTVO
DR. FRANCA KOVAČIČA
V MARIBORU

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU

MARIBOR 2022

Izdajatelj / Published by

ZGODOVINSKO DRUŠTVO DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

HISTORICAL SOCIETY OF DR. FRANCO KOVACIC IN MARIBOR

<http://www.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

ZRI DR. FRANCO KOVACIC IN MARIBOR

Uredniški odbor / Editorial Board

dr. Karin Bakračević, dr. Rajko Bratož,

dr. Neven Budak (Hrvaška / *Croatia*), dr. Jožica Čeh Steger, dr. Darko Darovec,

dr. Darko Friš, dr. Stane Granda, dr. Andrej Hozjan, dr. Gregor Jenuš, dr. Tomaž Kladnik,

dr. Mateja Matjašič Friš, dr. Aleš Maver, dr. Rosario Milano (Italija / *Italy*),

dr. Jurij Perovšek, dr. Jože Pirjevec (Italija / *Italy*), dr. Marijan Premović (Črna Gora / *Montenegro*),

dr. Andrej Rahten, dr. Tone Ravnikar, dr. Imre Szilágyi (Madžarska / *Hungary*),

dr. Peter Štih, dr. Polonca Vidmar, dr. Marija Wakounig (Avstrija / *Austria*)

Odgovorni urednik / Responsible Editor

dr. Darko Friš

Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča

Koroška cesta 53c, SI-2000 Maribor, Slovenija

e-pošta / e-mail: darko.fris@um.si

Glavni urednik / Chief Editor

dr. Mateja Matjašič Friš

Tehnični urednik / Technical Editor

David Hazemali

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The articles have been reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles.

No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Žiro račun / *Bank Account:*

Nova KBM d.d.

SI 56041730001421147

Tisk / *Printed by:*

Itagraf d.o.o.

<http://shs.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

Izvirne prispevke v tem časopisu objavljata 'Historical – Abstracts' in

'America: History and Life'.

Časopis je vpisan v 'Ulrich's Periodicals Directory', evropsko humanistično bazo ERIH in mednarodno

bibliografsko bazo Scopus (h, d).

Abstracts of this review are included in 'Historical – Abstracts' and

'America: History and Life'.

This review is included in 'Ulrich's Periodicals Directory', european humanistic database ERIH and international database Scopus (h, d).

Studia historica Slovenica. Časopis za humanistične in družboslovne študije,
je vpisan v razvid medijev, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo RS, pod zaporedno številko 487.

Izdajo časopisa je omogočila Agencija za raziskovalno dejavnost RS.

Co-financed by the Slovenian Research Agency.

*Studia
historica
slovenica*

Kazalo / Contents

Članki in razprave / Papers and Essays

- VID ŽEPIČ: *Transmissio actorum*: pošiljanje sodnih spisov
učnim pravnikom s poudarkom na razvoju v avstrijskih
dednih deželah 11
*Transmissio actorum: Sending of the Case Files to the Learned
Jurists with Special Regards to the Developments in the Austrian
Hereditary Lands*
- NINA ZVER: Življenje in delo pridigarja Jožefa Horvata 63
The Life and Work of the Preacher Jožef Horvat
- GREGOR ANTOLIČIČ: Anton Korošec in habsburška dinastija 101
Anton Korošec and the Habsburg Dynasty
- MARKO ŠTUHEC: O ljubljanskem nebotičniku in Balkanu.
Zgodovina prostora nekdanje Jugoslavije in Balkana v
učbenikih zgodovine za slovenske gimnazije
od Avstro-Ogrske do samostojne Slovenije 131
*On the Ljubljana Skyscraper and the Balkans.
History of the Regions of Ex-Yugoslavia in History Textbooks
Used in Slovenia from the Austro-Hungary
to the Independent Slovenia*
- VLADIMIR PREBILIČ in LARA IVA DREU: Bombardiranje Maribora
1944–1945 kot del angloameriškega strateškega bombardiranja
nemške vojaške industrije in prometnih zvez v luči primerjave
slovenskih in angloameriških arhivskih virov 189
*Bombing of Maribor (1944–1945) as Part of Anglo-American
Strategic Bombing of German War Industry and Transport
Connections in Light of Comparison of Slovenian
and Anglo-American Archival Sources*

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

DRAGICA HARAMIJA: Odsev koliščarske kulture v zgodovinsko-pustolovski seriji mladinskih knjig Sebastijana Preglja <i>Zgodbe s konca kamene dobe</i>	221
<i>Reflecting Prehistoric Pile-Dwelling Culture in the Historical-Adventure Series by Sebastijan Pregelj Tales from the End of the Stone Age</i>	
MOJCA TANCER VERBOTEN: Specifics of the Employment of Higher Education Teachers	251
<i>Posebnosti zaposlitev visokošolskih učiteljev</i>	

Avtorski izvlečki / Authors' Abstracts	281
---	-----

Uredniška navodila avtorjem / <i>Editor's Instructions to Authors</i>	287
---	-----

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

*Studia
historica
slovenica*

DOI 10.32874/SHS.2022-04

O ljubljanskem nebotičniku in Balkanu

*Zgodovina prostora nekdanje Jugoslavije in Balkana
v učbenikih zgodovine za slovenske gimnazije
od Austro-Ogrske do samostojne Slovenije*

Marko Štuhec

Dr., docent
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino
Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: marko.stuhec@ff.uni-lj.si

Izvleček:

Razprava analizira in primerja vsebine o prostoru bivše Jugoslavije in Balkana, ki so jih ponujali slovenski gimnazijski učbeniki zgodovine, napisani med 1911 in 2011. Analiza je pokazala, da so gimnazijci, ki so se šolali med letoma 1920 in 2000, mogli iz učbenikov dobiti obsežne informacije o preteklosti prostora bivše Jugoslavije in Balkana. Zato dvoumnega diskurza o tem prostoru, ki je navzoč v slovenskem prostoru ne moremo povezati s slabo informativnostjo teh učbenikov. Vednost, ki jo dijakom posredujejo učbeniki, nastali po letu 2000, pa posredujejo zelo reducirano in fragmentarno podobo preteklosti obravnavanega prostora, osredotočeno predvsem na politično zgodovino 20. stoletja, in ne prispeva k odpravljanju stereotipov. Razprava analizira tudi ideološke in vrednostne okvire, ki so v ozadju pojasnjevanja in izbire zgodovinskih dejstev v učbenikih.

Ključne besede:

dvoumnost Balkana, Jugoslavija, zgodovinski učbeniki, gimnazija, dominantne ideologije

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije

Maribor, letnik 22 (2022), št. 1, str. 131–188, 209 cit., 3 slike

Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Izhodišče: dvojna referenčnost Balkana in prostora bivše Jugoslavije

Nekakšno ambivalenco, dvoumnost in nelagodje opazimo v zadnjih tridesetih letih, kadar razmislek, novinarski članek, publicistika ali spontane besede, objavljene na družbenih omrežjih, nanesejo na nekdanjo Jugoslavijo in/ali Balkan. Po eni strani se Slovenci želimo jasno distancirati od tega prostora,¹ saj ta v naših očeh ni prava Evropa. Prava Evropa je po definiciji zahodna Evropa. Socialistična Jugoslavija in Balkan sta v tem procesu distanciranja v retrospektivi dobila podobo in vlogo, kot jo je v času socialistične Jugoslavije imela "gnila stara Jugoslavija", v obeh Jugoslavijah, republikah in kraljevini, pa "ječa narodov" Avstro-Ogrska, oziroma v pomilovalni različici "rajnka Avstrija". Po drugi strani pa balkanski prostor, negativni klišeji in imaginarij, povezani z njim,² h kateremu sami nenehno prispevamo lastne orientalizme,³ ni le prostor distanciranja. Prav nasprotno. Je prostor, ki ga rabimo kot dvojno referenčno točko. Ta je enkrat negativna, drugič pozitivna.

Jugoslavija, predvsem socialistična, in Balkan sta tako v političnem kot v vsakdanjem diskurzu desno usmerjenega slovenskega političnega prizorišča in njegovih privržencev⁴ kot "podmnožica vzhodne Evrope oziroma območja

¹ Na tem mestu bi opozoril na vznesene besede dr. Jožeta Pučnika v Cankarjevem domu 23. decembra 1990: "Jugoslavije ni več, Jugoslavije ni več. Gre za Slovenijo." Te Pučnikove besed so del železnega repertoarja vsakega osamosvojitvenega rituala in vsake televizijske oddaje ob osamosvojitvenih obletnicah.

² O stereotipih, negativnih in črno-belih podobah Balkana in njihovi genezi: Marija Todorova, *Imaginarij Balkana* (Ljubljana: IKC, 2001), str. 25, 185 in dalje (dalje: Todorova, *Imaginarij Balkana*). Glej tudi: Marija Todorova, "Balkanizem in postkolonializem: o lepoti pogleda z letala", *Zgodovinski časopis* 61, št. 1–2 (2007), str. 143; Mark Mazower, *Balkan. Od konca Bizanca do danes* (Ljubljana: Krtina, 2001), str. 4 (dalje: Mazower, *Balkan*); Božidar Jezernik, *Divja Evropa* (Ljubljana: Slovenska matica, 2011); Marie-Janine Calic, *Zgodovina jugovzhodne Evrope* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 2019), str. 10–11; Bojan Baskar, "Balkan kot ime, kot diskurz in kot stvar", v: Mazower, *Balkan*, str. 155–180 (dalje: Baskar, "Balkan kot ime, kot diskurz in kot stvar"); Peter Vodopivec, "O Evropi, Balkanu in metageografiji", v: Todorova, *Imaginarij Balkana*, str. 381–401; Karl Vocelka, *Geschichte der Neuzeit 1500–19018* (Wien–Köln–Weimar: Böhlau, 2010), str. 28 (dalje: Vocelka, *Geschichte der Neuzeit*).

³ Orientalizem je koncept, ki ga je oblikoval Edward Said in strnjeno poimenuje načine, kako zahod razume, obravnava vzhodne kulture in s pomočjo takega specifičnega razumevanja vzhod tudi obvladuje. Gl.: Edward Said, *Orientalizem. Zabodnjaški pogledi na Orient* (Ljubljana: Studia humanitatis, 1996), str. 12–15 in na več drugih mestih. Koncept je pogojno uporaben tudi za strnjeno označevanje stereotipnih in podcenjevalnih pogledov na Balkan, "južnjake" ipd. Gl.: Todorova, *Imaginarij Balkana*, str. 36–49.

⁴ Ko v uvodnem delu razprave uporabljamo shematično dihotomijo desni pol – levi pol, pri tem razumevamo bolj ali manj izrazito nasprotna stališča, argumentacije in akcije trajno ali *ad hoc* organiziranih in strukturiranih političnih organizacij, skupin in posameznikov, ki na specifičen način artikulirajo ali podpirajo rešitve, ki zadevajo davčno in gospodarsko politiko, privatizacijo, posege države v različne družbene podsisteme in njen vpliv v njih, odnos do religije in Cerkve, odnos do socialne, demografske in družinske politike, zlasti v zvezi s splavom, umetno oploditvijo samskih žensk in posvojitvami otrok s strani istospolno usmerjenih parov, razumevanje vloge žensk v družbi, stališča do migracij in tujcev ter razumevanje in instrumentaliziranje preteklosti, zlasti obdobja med letoma 1941 in 1945 ter socialističnega obdobja nacionalne zgodovine. Poleg teh, recimo jim objektivnih

(bivšega) 'komunističnega totalitarizma'⁵ tista žariščna točka, v katero določene politične in družbene skupine ter posamezniki projicirajo svoje negativne predstave o sedanjosti, prihodnosti in preteklosti. Običajna argumentacija gre približno tako, da politična ali mnenjska desnica opredeli stališča, zamisli ali dejanja, ki jih oblikuje levi politični pol, kot kronski dokaz, da se še vedno nismo znebili komunističnih in/ali balkanskih idej in praks.⁶ To pomeni, da te ideje niso izvirno naše, slovenske, ampak uvožene in da nam tisti, ki jih zagovarjajo, preprečujejo polno vsebinsko priključitev k pravi, razviti Evropi, k tisti Evropi, v katero smo sodili pred jugoslovansko in komunistično stranpotjo. Dimitrij Rupel je v prvi polovici devetdesetih let to pojmovanje strnjeno izrazil, ko je razložil med strankami, ki se bodo opredeljevale glede na mejo med razvitimi in nerazvitimi, med evropejstvom in balkanizmom.⁷

Če je Rupel svoje stališče argumentiral na ustrezni intelektualni ravni v času, ko si je Slovenija kot nov subjekt mednarodne politike prizadevala na novo umestiti v mednarodni prostor, pa je muzikolog Ivan Klemenčič v svoji kritiki ljubljanskega župana Jankovića, objavljeni v spletni *Demokraciji* 8. oktobra 2021, tako stališče priostril do surovega, povsem nenadzorovanega izbruha. Ko se sprašuje, kako je sploh mogoče, da ima Ljubljana župana, kot ga ima, krivdo pripiše "multi kulti naravnanim Slovincem z opranimi možgani". Nato pa to krivdo pojasni. Pri pojasnjevanju najprej uporablja skladenjska sredstva in stavčni ritem. Z njimi krepi izraze svojega nelagodja ter pozornost od splošnejših vsebinskih opredelitev usmerja h konkretnim. Z verigo dvostavčnih zloženih povedi, po vsebini stopnjevalnih načinovnih podredij, prehaja od splošnih opredelitev tujosti in neskladnosti do vedno bolj konkretnih oznak, kot so nerazvitost, neslovenskost, verska različnost, neizobraženost, sovražnost do Slovencev in ogrožanje Slovencev. Nato pa ta skladenjski repertorij podkrepi z besednim in vse navedeno ilustrira z nekaj srbskimi besedami. Te naj bi poudarile živo povezanosti ljudi, ki poganjajo iz iste, balkanske zemlje in se s tujim jezikom še dodatno ločijo od Slovencev:

kazalcev, v shematizirano dihotomijo levo-desno sodijo tudi samoopredeljevanje in identifikacija z določenimi političnimi, gospodarskimi, družbenimi in kulturnimi koncepti ter opredeljevanje in identificiranje drugih skupaj s celotnim naborom oznak, kot so fašisti, levi fašisti, udbaši, komunazarji, janšisti, jugonostalgiki ipd., ki so v živahnem obtoku tako v profesionalnem političnem kot v drugem javnem in poljavnem diskurzu. V tej zvezi pa želimo poudariti, da je v resničnem življenju dihotomija desno-levo pogosto kontinuum, v katerem posamezna stališča enega pola prehajajo proti drugemu polu in obratno, ali oscilirajo med obema.

⁵ Baskar, "Balkan kot ime, kot diskurz in kot stvar", str. 165.

⁶ Božo Repe, "Slovenci, Balkan in srednja Evropa", *Anthropos* 31, št. 4–6 (1999), str. 304.

⁷ Dimitrij Rupel, "Nedokončanost osamosvajanja Slovenije ali meditacija o razočaranju. Slovenci in prihodnost", *Nova revija* 12, št. 139–140 (1993), str. 82.

Kar pomeni: bolj ko je tuje in neslovensko, boljše je, bolj ko je nekompatibilno in balkansko, bolj ko je nerazvito in neevropsko, bolj ko je pravoslavno ali muslimansko in Bog ne daj katoliško ali protestantsko, boljše je. Prevzgojenim Slovincem se zanesljivo pridružujejo županovi 'zemljaci sa Balkana', množice od polpismene delovne sile dalje, ki so jih prav v Ljubljano načrtno vabili sovražniki slovenskega naroda, jim na široko odprli vrata, da si bodo internacionalisti tudi zanesljiveje podredili Slovence.⁸

Avtor tega besedila ni uporabil celotne pahljače negativnih opredelitev Balkana in "rojakov z Balkana", ki jih navajajo Todorova, Baskar, Jezernik ali Mazower, le kot diskurz, temveč jih je povsem brez zadržkov instrumentaliziral v očrnitvi konkretne politične osebe.

Balkan je prikladen koncept tudi za kritiko institucionalnih odločitev, kadar niso v skladu z zahtevami in pričakovanji nekaterih krogov in njihovih vrednostnih opredelitev. Odgovorni urednik spletnega portala *Siol.net* je 18. septembra 2021 odločitev Vrhovnega sodišča, ki se v neki zadevi ni izreklo v prid njegovemu favoritu, izkoristil za to, da je protivladne proteste opredelil kot nekaj, kar Slovenijo spreminja v balkansko krčmo.⁹ Isti avtor je na istem spletnem portalu decembra 2020 objavil komentar z naslovom *Balkanska Slovenija*. V komentarju je zapisal: "Številke okužb z novim korona virusom kažejo, da smo del Balkana" in znova pokritiziral neko sodno odločitev, to pot odločitev Ustavnega sodišča, ki bo, tako avtor, povečala število mrtvih v domovih za starejše: "Mrtvih predvsem v domovih za starejše, ki so pri nas po standardih bivanja in slabo plačanih zaposlenih že desetletja tudi blizu revnemu Balkanu in daleč od bogatih zahodnih sosed."¹⁰ Tak diskurz, ki kaotičnost, sprtost, nasilje in revščino povezuje z balkanskim prostorom, čistim nasprotjem bogatega zahoda, eksplicitno pove, da smo bili, in da nekateri – avtor jih tudi nedvoumno identificira – še vedno tudi so del tega tako malo evropskega prostora. Nenazadnje je isti avtor na *Twitterju* 5. junija 2020 objavil: "Iz zmerne in strpne Slovenije delajo balkansko krčmo starih sporov med Hrvati in Srbi. Težava je, ker so številni naši politiki pristali na to igro, ker mislijo, da bo škodilo SDS in vladi, če se priklonijo tujcem."¹¹

⁸ Ivan Klemenčič, "Jankovičev beton ali uničevanje Ljubljane, poziv za odvzem županovega mandata", *Demokracija.si*, 8. 10. 2021, dostopno na: <https://demokracija.si/komentar/jankovicev-beton-ali-unicevanje-ljubljane-poziv-za-odvzem-zupanovega-mandata/>, pridobljeno: 9. 10. 2021.

⁹ Peter Jančič, "Diktatura 'nežnega' Kučana", *Siol.net*, 18. 9. 2021, dostopno na: siol.net/siol/kolumna/diktatura-neznega-kučana-561600, pridobljeno: 18. 9. 2021.

¹⁰ Peter Jančič, "Balkanska Slovenija", *Siol.net*, 5. 12. 2020, dostopno na: siol.net/siol/kolumna/balkanska-slovenija-540599, pridobljeno: 18. 9. 2021.

¹¹ Peter Jančič, objava na *Twitterju* (*mobile.twitter.com*), 5. 6. 2020, pridobljeno: 18. 9. 2021. Sicer pa je sintagma balkanska krčma koncept, ki ga je izumil Miroslav Krleža: "Kad u balkanskoj krčmi pogase svijetla, sjevaju noževi."

Taka raba v novinarsko političnem diskurzu in negativno predstavljanje Balkana ni izključni teren politične in ideološke desnice, kot bi morda spričo bolestne zavezanosti politični korektnosti na levi utegnili pričakovati. Kadar je treba zares udariti po političnem nasprotniku, pridre iz globin nezavednega tudi v levičarski publicistiki. Uvodničar izrazito levo usmerjenega tednika *Mladina* je v neprizanesljivi kritiki Janše slednjemu v zvezi s financiranjem Slovenske tiskovne agencije očital laganje v obraz predsednici evropske komisije, laganje opredelil kot moralno zavržno in ga brez zadržkov povezal z Balkanom ter – mimogrede bodi navrženo – celo prekršil sveto pravilo spolno korektnega govora: "To je pač nizkotno, balkansko ravnanje, tako lagati političnemu kolegu."¹²

Vendar pa Balkana kot negativne referenčne točke ne najdemo le v političnem ali psevdopolitičnem diskurzu. Dr. Peter Glavič, upokojeni profesor kemije na mariborski Fakulteti za kemijo, je v svoji kritiki odnosa Slovenije do dejavnega staranja izpostavil Bolgarijo: "Celo Bolgarke lahko ob rojstvu pričakujejo 67,4 leta zdravega življenja in Bolgari 61 let."¹³ Ta na prvi pogled pozitivna podoba Bolgarije v resnici izraža negativno predstavo in pojmovanje te balkanske države, saj poudarni prislov *celo* razkriva avtorjevo začudenost nad dejstvom, da *celo* takšna država kot je Bolgarija, zmore več in bolje v zvezi s problemom, ki ga avtor članka obravnava.

Zadnje olimpijske igre ponujajo drugačen zgled referenčnosti tega prostora in že trideset let neobstoječe Jugoslavije. Prispevek z naslovom "Kako visoko bi po medaljah kotirala Jugoslavija?", objavljen v spletnem *Žurnalu* 24. 10. avgusta 2021, avtor sklene z ugotovitvijo: "Skupno bi 'Jugoslavija' osvojila enajst zlatih, /.../ šest srebrnih in osem bronastih medalj. S tem bi v Tokiu zasedla absolutno sedmo mesto."¹⁴ Avtor prispevka povsem očitno predvideva, da je Jugoslavija kot miselni koncept še vedno toliko navzoča in zanimiva, da seštevanje medalj, ki so jih osvojile države naslednice, sproža določen čustveni odziv.

S tem aktualnim in vsebinsko pozitivno zaznamovanim prispevkom – ne spreglejmo pri tem mobilizacijske vloge športa in olimpijskih medalj, katerih nosilce športni, a ne samo športni novinarji predstavljajo kot heroje – prehajamo na pozitivnost Jugoslavije in Balkana kot dvojne referenčne točke. Pri tem

¹² Grega Repovž, "Obledele zastave", *Mladina*, 3. 9. 2021, št. 35, str. 2.

¹³ Peter Glavič, "Premalo opozarjamo, kje vse zaostajamo. Evropski indeks dejavnega staranja. Kaj delamo narobe v primerjavi z drugimi članicami EU?", *Delo*, 14. 7. 2020, št. 132, str. 12.

¹⁴ Da. B., "Kako visoko bi po medaljah kotirala Jugoslavija", *Žurnal24*, 10. 8. 2021, dostopno na: <https://www.zurnal24.si/sport/olimpijske-igre/kako-visoko-bi-po-medaljah-kotirala-jugoslavija-371317>, pridobljeno: 11. 8. 2021. Seveda sta se na prispevek takoj odzvala dva povsem nasprotna komentarja. V prvem, ki jasno razlikuje poštene Slovence od Jugofilov, in parafrazira Pučnika, beremo: "In vi Jugofili mislite, da poštene Slovence to zanima? Juge ni več. Prismode." Odgovor, ki je prispel šest minut pozneje, pa med drugim zatrjuje, da se "je prav v Jugoslaviji živelo najbolje. Taka je realnost." Prav tam.

pa ne mislimo na jugonostalgijo, ki se kaže, na primer, v pojavljanju predsednika Josipa Broza v popularni kulturi na področju bivše države¹⁵, in je v bistvu nekritično in čustveno spominjanje mladosti ter poudarjanje pozitivnih plati bivše države ob hkratnem brisanju negativnih. Ko govorimo o pozitivni plati Jugoslavije in Balkana kot referenčni točki slovenskih samoopredelitev, mislimo na to, da se takrat, ko govorimo o slovenskih dosežkih, ne obotavljamo biti del tega prostora. Sedmega decembra 2019 je časnik *Delo* zapisal, da profesorica Ekonomske fakultete v Ljubljani Metka Tekavčič "kot dobra poznavalka razmer poudarja, da je univerzitetno izobraževanje v Sloveniji najboljše na Balkanu".¹⁶ Za dr. Tekavčič je torej Slovenija nedvomno na Balkanu.

Samoumeščanje v balkanski prostor in želja, biti prvi na Balkanu, ter ponos, ki je z njima povezan, izvirata v času prve jugoslovanske države. Ko so leta 1933 dogradili ljubljanski nebotičnik in ga odprli za javnost, je *Slovenski narod* dne 22. februarja na prvi strani, sicer namenjeni najpomembnejšim političnim dogodkom v svetu in domovini, objavil prispevek o odprtju kavarne na vrhu nebotičnika. Časnik je med drugim povzel govor dr. Vilka Baltiča, predsednika Pokojninske zavarovalnice, ki je svoja sredstva investirala v drzno stavbo v središču Ljubljane. Baltič se je zahvalil in čestital vsem, ki so sodelovali pri gradnji, zlasti pa "njenemu duševnemu očetu mojstru Šubicu, ki je izlil v to svoje ogromno delo vso svojo umetniško dušo, da je stavba najlepša in najkolosalnejša v vsej državi ter se lahko kosa s sleherno slično stavbo kontinenta."¹⁷ Svoj govor je predsednik Pokojninske zavarovalnice sklenil slikovito in s prav silovito metaforo, ki je iz stavbe naredila več kot le izjemen tehnični in estetski dosežek ter varno naložbo zavarovancev: "Vsem inozemcem naj bo pa nebotičnik simbol moči in veličine Jugoslavije, ki bo kljubovala viharjem in strelam kakor nebotičnik."¹⁸

Navdušenje nad nebotičnikom, ki mu je dr. Baltič pripisal presežni pomen in predstavljanje moči takratne države, je povsem razumljiv poklon režimu naklonjenega politika¹⁹ v času poudarjenega unitarnega jugoslovanstva. Ni pa bilo omejeno na obdobje obeh Jugoslavij. Nanj naletimo tudi v samostojni Sloveniji v 13. zvezku *Enciklopedije Slovenije*, ki je izšel skoraj desetletje po

¹⁵ Mitja Velikonja, *Titostalgija* (Ljubljana: Mirovni inštitut, 2008).

¹⁶ Milena Zupanič, "Mega diplomiranec zatresel Srbijo", *Delo*, 7. 12. 2019, št. 282, str. 3.

¹⁷ "Otvoritev kavarne na nebotičniku", *Slovenski narod*, 22. 2. 1933, št. 43, str. 1.

¹⁸ Prav tam.

¹⁹ Viljem Baltič (1878–1959) je opravljal pomembne funkcije v upravnih organih Kraljevine SHS in kraljevine Jugoslavije. Med drugim je bil ljubljanski veliki župan in predsednik pokrajinske vlade za Slovenijo (Marjan F. Kranjc, "Viljem Baltič, soproga Vida in sin Franjo. (Primer propada slovenske uradniške družine)", dostopno na: https://www.google.com/search?q=viljem+baltic%C4%8D&rlz=1C1CHFX_enSI758SI758&oq=viljem+baltic%C4%8D&aqs=chrome..69i57.4649j0j15&sourceid=chrome&ie=UTF-8, pridobljeno: 1. 12. 2022).

osamosvojitvi Slovenije. Avtor gesla, posvečenega arhitektu nebotičnika Vladimiru Šubicu, je nedvoumen. Zgradba se dviga na Balkanu: "Nebotičnik, zgrajen do 1933, je bil najvišja stavba na Balkanu (deveta v Evropi), s tehnološko dognanostjo, /.../ modernistično impresivno pojavnostjo in avtorsko prepoznavnim jezikom pa se je uveljavil kot simbol in arhitekturno-urbanistična ikona medvojne Ljubljane."²⁰ Lociranje ljubljanskega nebotičnika na Balkan pa ni bila naključna pomota, posledica mentalne inercije posameznika, ki se še ni utegnil ali hotel prilagoditi novi stvarnosti in novemu razumevanju geografskega prostora ter meja znotraj njega. Internetni portal RTV Slovenije je avgusta 2015 objavil v angleščini napisani prispevek o nebotičniku z naslovom "*Ljubljana once had a record-breaking skyscraper*" in stavbo prav tako postavil na Balkan: "*Inspired by American skyscrapers of that era, it was much lower than most of them, but its 13 floors and 70 meters (or 230 feet) were enough to make it the 'tallest building in the Balkans', as it was promoted at the time.*"²¹ Avtor članka sicer postavlja rekordno višino stavbe na Balkanu v narekovaj kot citat časa, v katerem je bil nebotičnik zgrajen, vendar je sporočilo o lokaciji stavbe za ameriškega bralca nedvoumno. Toliko bolj, ker avtor v svojem reklamiranju nebotičnika in z njim Ljubljane ter Slovenije povzema promocijo iz časa njegove dograditve in v nadaljevanju prispevka lokacije ne pojasnjuje ali je celo postavlja pod vprašaj.

Slovenci torej v zvezi z balkanskim prostorom ravnamo, kakor nam v določeni situaciji ustreza. Zdaj z Balkana bežimo, zdaj se mu pridružimo, ga enkrat črtimo, se drugič z njim hvalimo. Po potrebi ga razumemo kot prostor Drugega ali kot naš lastni prostor.

Vprašanje: je nelagodje povezano s slabim poznavanjem balkanskega prostora, to pa s pomanjkljivimi učbeniškimi vsebinami?

Ob tem razcepu in skoraj shizofrenem razumevanju konkretnega geografskega prostora, se najprej pokaže, kako je pojmovanje prostora kulturno konstruirano. Potem pa se zastavi vprašanje, kje so izvori te ambivalence in mentalnih reprezentacij, na katerih temeljijo nihanja ali kar vzporednost med zavračanjem in privlačnostjo. Del odgovora gotovo najdemo v slovenskem poznavanju

²⁰ Stane Bernik, "Šubic Vladimir", v: *Enciklopedija Slovenije*, 13. zv., Š-T (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1999), str. 163.

²¹ Jaka Bartolj, "Ljubljana once had a record-breaking skyscraper", *rtvslo.si*, 12. 8. 2021, dostopno na: <https://www.rtvsl.si/news-in-english/slovenia-revealed/ljubljana-once-had-a-record-breaking-skyscraper/322660>, pridobljeno: 12. 8. 2021.

nju balkanskega prostora ter doživetih kolektivnih in individualnih izkušnjah Slovencev s tem prostorom. Te izkušnje, intenzivno izpisane v času obstoja skupne države, so se vtisnile v individualni in kolektivni spomin in se v njem iz generacije v generacijo nenehno predelujejo in na novo zapisujejo. Do zdaj ni bila narejena nobena sistematična študija o celostni vsebini in oblikovanju kolektivnega spomina pri Slovencih, čeprav prenicljivih študij o njegovih posameznih vsebinskih, problemskih in časovnih vidikih ne manjka.²² Gotovo pa je, da so učbeniki zgodovine²³ kot nosilci formalne vednosti o preteklosti eden od dejavnikov pri njegovem oblikovanju.²⁴ Učbeniki in z njimi povezan pouk zgodovine v šolah različnih stopenj je dejavnik, ki je nenehno v defenzivni konkurenci in marsikdaj v opoziciji z drugimi dejavniki, kot so družina in družinska izkušnja, pogosto skrita ali zamolčana²⁵, tisk, filmi in literatura, aktualni dogodki, politični diskurz, spominske proslave in še kaj. Vsi ti gradniki sestavljajo nekoherentno, selektivno in spremenljivo brkljarijo, ki je rečemo kolektivni spomin in je sestavljena iz umišljenih zgodb, resničnih izkušenj, priložnostnih mnenj, pravih informacij, poljudnih besedil ali drugih nosilcev informacij in vednosti ter znanstvenih spoznanj.²⁶ Avtorji učbenikov seveda morajo upoštevati spoznanja znanstvene zgodovine, saj je zgodovina v šoli v osnovi prilagojena znanstvena zgodovina, vendar pa prilagajanje ne upošteva le starosti učencev in tipa šole, temveč zlasti tudi politični sistem, dominantno ideologijo, družbene in kulturne značilnosti in vrednote ter z njimi povezano vlogo pouka

²² Pregled bibliografije v: Sašo Jerše, "Slovenski kraji spomina. Pojmi, teze in perspektive zgodovinskih raziskav", *Zgodovinski časopis* 71, št. 1–2 (2017), str. 257, opomba 56 (dalje: Jerše, "Slovenski kraji spomina").

²³ Seznam učbenikov za zgodovino za šole vseh stopenj po drugi svetovni vojni navaja Danijela Trškan. Glej: Danijela Trškan, "Pregled zgodovinskih učbenikov za osnovne in srednje šole od leta 1945 do leta 2010", v: *Trojarjev zbornik*, ur. Danijela Trškan (Ljubljana: ZIFF, 2011), str. 493–499.

²⁴ Ola Svein Stugu in Peter Vodopivec, "Narratives of the Nation. History Textbooks and National Identity in Norway and Slovenia", v: *Small States, Big Challenges: Norway and Slovenia in Comparative Perspective*, ur. Kristen Ringdal, Sabrina Ramet, Danica Fink (Baden-Baden: Nomos, Edition Sigma, 2016), str. 124, 137 (dalje: Stugu in Vodopivec, "Narratives of the Nation"); Žiga Oman, "Pravi jezik in kriva vera: reformacija na Slovenskem v učbenikih za pouk zgodovine do druge svetovne vojne", *Acta Histriae* 29, št. 2 (2021), str. 248–250.

²⁵ Na tem mestu bi opozorili na razkorak med šolsko in družinsko podobo preteklosti v družinah nasprotnikov partizanstva in socialističnega sistema po 2. svetovni vojni, ki jo sicer s precej jasnimi intencami tematizira televizijska oddaja Pričevalci, pred to oddajo pa so ta razkorak predstavile podobne pričevalske oddaje. Ta razkorak sodi v oblikovanje tako imenovanih protizgodovin. Gl.: Michel Foucault, *Il faut défendre la société. Cours au Collège de France (1975–1976)* (Pariz: Seuil, 1997), str. 37–65; gl. tudi: Marta Verginella, "Zgodovinopisje in politična raba pričevalca", *Acta Histriae* 20, št. 1–2 (2012), str. 110–111.

²⁶ Maurice Halbwachs, *Kolektivni spomin* (Ljubljana: Studia humanitatis, 2001), str. 55–95 (dalje: Halbwachs, *Kolektivni spomin*); Taja Kramberger, "Maurice Halbwachs in družbeni okvir kolektivne memorije" v: Halbwachs, *Kolektivni spomin*, str. 221, 249–25; Jerše, "Slovenski kraji spomina", str. 254–255.

zgodovine.²⁷ Prav tako pa pri analizi učbenikov ne smemo zanemariti korenitih sprememb slovenske družbe v 20. stoletju, ki je iz agrarne postala postindustrijska, in spreminjajočih se državnih, političnih in ideoloških okvirov na ozemlju današnje republike Slovenije.

Kakšno vednost o Balkanu, predvsem pa o prostoru bivše Jugoslavije ter kakšno podobo o njiju so ponudili zgodovinski učbeniki stotim generacijam učencev, ki so se šolale v 20. in v začetku 21. stoletja? Na to vprašanje bomo odgovorili z analizo učbenikov in tistih besedilnih in slikovnih vsebin v njih, ki obravnavajo ta prostor. Poudarimo pa naj, da ne raziskujemo, kakšna je ta vednost v resnici, ali celo, kako sooblikuje zgodovinsko in spominsko kulturo na Slovenskem, torej poznavanje in rabo zgodovine.²⁸ Taka raziskava bi zahtevala veliko terenskega dela v obliki anket in intervjujev. Prav tako se ne lotevamo didaktičnih zasnov učbenikov in ne ocenjujemo njihove kvalitete. Tako analizo prepuščamo strokovnjakom za didaktiko. Zavedamo se tudi, da učbenik učinkuje v interakciji z učiteljem, splošno učno klimo v vsakem konkretnem razredu, z interesom posameznega dijaka ali dijakinje za zgodovino in nenazadnje, z domačim okoljem vsakega dijaka. Prav tako pa ne gre pozabiti, da so k vednosti o tej regiji prispevali tudi vsebine drugih šolskih predmetov, kot so zgodovina književnosti, umetnostna zgodovina in geografija. Zato bomo ob analizi vsebin zgolj ponudili v razmislek tezo, da vednost, ki so jo šolajočim se bodočim izobražencem posredovali učbeniki zgodovine v obravnavanem stoletju ni zelo povezana s podobo, ki jo Slovenci izražamo o Balkanu in nekdanji državi. Pred samo analizo pa nekaj izhodišč raziskave.

Slovenski gimnazijski učbeniki 1911–2011 kot vir vednosti o Balkanu in prostoru bivše Jugoslavije

Kot analitično gradivo smo izbrali gimnazijske učbenike, ki so bili v rabi v stoletju po letu 1911.²⁹ Osredotočili smo se na učbenike, ki so bili namenjeni

²⁷ Stugu in Vodopivec, "Narratives of the Nation", str. 125; Jernej Kosi, "Miti iz učilnice. Kmečki upori v slovenskih učbenikih za pouk zgodovine 20. in 21. stoletja" v: *Leukbup! Kmečko uporništvo v obdobju predmoderne. Zgodovinske vzporednice in (re)prezentacije*, ur. Sašo Jerše (Ljubljana: Slovenska matica, ZRC SAZU, Posavski muzej, 2017), str. 270–271.

²⁸ O opredelitvah zgodovinske in spominske kulture gl.: Borut Zidar, "Zgodovinska kultura in didaktika" v: *Trojarjev zbornik*, ur. Danijela Trškan (Ljubljana: ZIFF, 2011), str. 73–75.

²⁹ Analizirani učbeniki pred letom 1945 so sicer opredeljeni kot učbeniki za višje razrede srednjih šole, višje srednje šole pa so bile v tem času gimnazije, realke, učiteljska in trgovske akademije. Gl.: Jože Ciperle in Andrej Vovko, *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja* (Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1987), str. 72–74 (dalje: Ciperle in Vovko, *Šolstvo na Slovenskem*). Prav tako velja opozoriti, da so učbeniki za 3. in 4. razred nižje gimnazije v času prve jugoslovanske države namenjeni nacionalni zgodovini. Gl. spodaj. Na tem mestu se želim zahvaliti doktorskemu študentu zgodovine Antonu Arku, bibliotekarju v Šolskem muzeju v Ljubljani za prijazno pomoč pri zbiranju učbenikov.

dijakom, starim med 13 in 19 let. Učbeniki se niso spreminjali le v odvisnosti od državnih meja in političnih sistemov, ampak tudi reform, ki so v letih 1958, 1980 in 1992³⁰ osemletno gimnazijo preoblikovale v štiriletno, štiriletno gimnazijo skladno z usmerjenim izobraževanjem razdelile v dva tipa šol, naravoslovne in družboslovne, in naposled gimnazijo kot splošno izobraževalni tip šole spet vrnila na šolsko prizorišče. Izbira gimnazijskih učbenikov je seveda arbitrarna, zlasti ker je gimnazijski pouk vse do preloma v tretje tisočletje obiskovala manjšina šolajoče se mladine v starosti od trinajst do devetnajst let. Vendar pa gre pri gimnazijah za določen tip šole z jasno opredeljenim mestom in ciljem v šolskih sistemih, pri gimnazijcih in gimnazijkah pa za tiste mlade ljudi, ki so večinoma nadaljevali s šolanjem na univerzi in so torej tvorili slovensko izobražensko in kulturno elito, iz katere se je oblikoval tudi velik del družbene, politične, mnenjske in upravne elite ne glede na državni okvir in družbeni sistem. Prav tako pa ne smemo spregledati, da je bila zgodovina v gimnazijah pomemben predmet z več urami kot na drugih srednjih šolah in da je bila do uvedbe sociologije leta 1962 v gimnazijski predmetnik³¹ edini predmet, ki je celostno obravnaval človeško družbo.

Učbenike smo glede na državni okvir, v katerem so nastali, razdelili, v štiri skupine. V prvi skupini sta dva učbenika iz obdobja Avstro-Ogrske. Njuna avtorja sta ju napisala v letih 1911 in 1912.³² V drugi skupini so učbeniki iz obdobja Kraljevine SHS in kraljevine Jugoslavije. V njej dvanajst učbenikov, ki so nastajali v dvajsetih in tridesetih letih.³³ V tretji skupini je deset učbenikov iz obdobja

³⁰ O reformi osemletne gimnazije Aleš Gabrič, *Šolska reforma 1953–1963* (Ljubljana: Razpoznavanja 3, 2006), str. 135, 150–153; Ciperle in Vovko, *Šolstvo na Slovenskem*, str. 98, 101. O ukinitvi gimnazije leta 1980 glej: Peter Štih, Vasko Simoniti in Peter Vodopivec, *Slovenska zgodovina. Od prazgodovinskih kultur do začetka 21. stoletja. II* (Ljubljana: Modrijan, 2016), str. 715.

³¹ Vilma Brodnik, "Posodabljanje učnih načrtov za zgodovino v gimnazijah na Slovenskem v 19. in 20. stoletju s poudarkom na analizi vsebine splošnih ciljev", v: *Trojarjev zbornik*, ur. Danijela Trškan (Ljubljana: ZIFF, 2011), str. 101 (dalje: Brodnik, "Posodabljanje učnih načrtov za zgodovino v gimnazijah").

³² Franc Komatar in Matija Pirc *Zgodovina srednjega in novega veka do westfalskega miru za višje razrede srednjih šol* (Ljubljana: Društvo slovenskih profesorjev, 1911) (dalje: Komatar in Pirc, *Zgodovina srednjega in novega veka*); Matej Pirc in Komatar Franc, *Zgodovinska učna knjiga za višje razrede srednjih šol. III. del* (Ljubljana: Društvo slovenskih profesorjev, 1912) (dalje: Pirc in Komatar, *Zgodovinska učna knjiga*).

³³ Josip Bučar, *Zgodovina srednjega veka za višje razrede srednjih šol* (Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna, 1924) (dalje: Bučar, *Zgodovina srednjega veka za višje razrede srednjih šol*); Franc Komatar in Karl Capuder, *Zgodovina novega veka za višje razrede srednjih šol* (Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1924) (dalje: Komatar in Capuder, *Zgodovina novega veka*); Anton Melik, *Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev. Za višje razrede srednjih šol* (Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna, 1924) (dalje: Melik, *Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev*); Anton Melik in Janko Orožen, *Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev za nižje razrede srednjih šol. I. del* (Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1928) (dalje: Melik in Orožen, *Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev. I. del*); Anton Melik in Janko Orožen, *Zgodovina Jugoslovancev. Za nižje razrede srednjih šol. I. del* (Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1928) (dalje: Melik in Orožen, *Zgodovina Jugoslovancev. I. del*); Anton Melik in Janko Orožen, *Zgodovina Jugoslovancev za nižje razrede srednjih in njim sorodnih šol. II. del* (Ljubljana: Jugoslovanska knji-

socialistične Jugoslavije. Tiste, ki so jih eksplicitno za gimnazije napisali v šestdesetih letih in sedemdesetih letih³⁴ in so bili večkrat ponatisnjeni, so v osemdesetih zamenjali učbeniki za srednje usmerjeno izobraževanje.³⁵ Zadnjo skupino osmih učbenikov pa sestavljata dve skupini. Prvo so napisali konec prejšnjega in v začetku tega stoletja,³⁶ drugo pa v drugem desetletju³⁷ tega stoletja.

Pisci vseh učbenikov so (bili) poklicni, univerzitetno izobraženi zgodovinarji. Avtorja učbenikov iz avstrijskega obdobja, Franc Komatar (1875–1922) in Matija Pirc (1875–1927), sta zgodovino in geografijo študirala na Dunaju in sta zgodovino tudi poučevala na srednjih šolah.³⁸ Med avtorji učbenikov, napisanih med obema svetovnima vojnoma so Bučar (1876–1951), Capuder

garna, 1929) (dalje: Melik in Orožen, *Zgodovina Jugoslovanov. II. del*); Josip Bučar, *Obča zgodovina za peti razred srednjih šol* (Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1931) (dalje: Bučar, *Obča zgodovina za peti razred srednjih šol*); Janko Orožen, *Zgodovina najnovejše dobe (1815–1920) za VIII. razred srednjih šol* (Ljubljana: Merkur, 1933) (dalje: Orožen, *Zgodovina najnovejše dobe*); Janko Orožen, *Zgodovina novega veka za VII. razred srednjih šol* (Ljubljana: Merkur, 1935) (dalje: Orožen, *Zgodovina novega veka*); Bogdan Binter in Vojteh Štrukelj, *Zgodovina Jugoslovanov. I del za tretji razred srednjih šol* (Ljubljana: Jugoslovansko profesorsko društvo, 1938) (dalje: Binter in Štrukelj, *Zgodovina Jugoslovanov I. del*); Bogdan Binter in Vojteh Štrukelj, *Zgodovina Jugoslovanov II. del za četrti razred srednjih šol* (Ljubljana: Merkur, 1939) (dalje: Binter in Štrukelj, *Zgodovina Jugoslovanov II. del*); Janko Orožen, *Zgodovina srednjega veka za VI. razred srednjih šol* (Ljubljana: Merkur, 1940),

³⁴ Leopold Petauer, *Zgodovina za gimnazije I.* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1960) (dalje: Petauer, *Zgodovina za gimnazije I.*); Leopold Petauer, *Zgodovina za gimnazije in sorodne šole* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1969) (dalje: Petauer, *Zgodovina za gimnazije in sorodne šole*); Ivan Grobelnik, Jože Koropec, Anatol Krasovski in Franc Terseglav, *Zgodovina za II. razred gimnazije* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1964) (dalje: Grobelnik et al., *Zgodovina za II. razred gimnazije*); Ivan Grobelnik, *Zgodovina II za gimnazije* (Ljubljana: DZS, 1971) (dalje: Grobelnik, *Zgodovina II za gimnazije*); Mirjana Gross, *Zgodovina za III. razred gimnazije* (Ljubljana: DZS, 1975) (dalje: Gross, *Zgodovina za III. razred gimnazije*); Metod Mikuž, *Zgodovina za IV. razred gimnazije* (Ljubljana: DZS, 1967) (dalje: Mikuž, *Zgodovina za IV. razred gimnazije*).

³⁵ Ivan Grobelnik, *Zgodovina 1. Od praskupnosti do kapitalizma. Preizkusno gradivo za učence* (Ljubljana: DZS, 1979) (dalje: Grobelnik, *Zgodovina 1*); Ivan Grobelnik in Nace Voje, *Zgodovina 3* (Ljubljana: DZS, 1983) (dalje: Grobelnik in Voje, *Zgodovina 3*); Marija Kremenšek in Štefan Trojar, *Zgodovina 4* (Ljubljana: DZS, 1984) (dalje: Kremenšek in Trojar, *Zgodovina 4*); Ivan Grobelnik in Ignacij Voje, *Zgodovina 2* (Ljubljana: DZS, 1990) (dalje: Grobelnik in Voje, *Zgodovina 2*); Ivan Grobelnik, *Zgodovina 3* (Ljubljana: DZS, 1992) (dalje: Grobelnik, *Zgodovina 3*).

³⁶ Božo Repe, *Naša doba. Oris zgodovine 20. stoletja. Učbenik za 4. razred gimnazije* (Ljubljana: DZS, 1995) (dalje: Repe, *Naša doba*); Vilma Brodnik, Robert Jernejčič, Zoran Radonjić in Tjaša Urankar-Dornik, *Zgodovina 1. Učbenik za prvi letnik gimnazije* (Ljubljana: DZS, 1997) (dalje: Brodnik et al., *Zgodovina 1*); Andrej Hozjan in Dragan Potočnik, *Zgodovina 2. Učbenik za drugi letnik gimnazije* (Ljubljana: DZS, 2000) (dalje: Hozjan in Potočnik, *Zgodovina 2*); Stane Granda in Franc Rozman, *Zgodovina 3. Učbenik za tretji razred gimnazije* (Ljubljana: DZS, 2000) (dalje: Granda in Rozman, *Zgodovina 3*); Janez Cvirn in Andrej Studen, *Zgodovina 3. Učbenik zgodovine za tretji letnik gimnazije* (Ljubljana: DZS, 2005) (dalje: Cvirn in Studen, *Zgodovina 3*); Ervin Dolenc in Aleš Gabrič, *Zgodovina 4. Učbenik za četrti letnik gimnazije* (Ljubljana: DZS, 2002) (dalje: Dolenc in Gabrič, *Zgodovina 4*).

³⁷ Dušan Mlacović in Nataša Urankar, *Zgodovina 2. Učbenik za drugi letnik gimnazije* (Ljubljana: DZS, 2010) (dalje: Mlacović in Urankar, *Zgodovina 2*); Aleš Gabrič in Mateja Režek, *Zgodovina 4. Učbenik za četrti letnik gimnazije* (Ljubljana: DZS, 2011) (dalje: Gabrič in Režek, *Zgodovina 4*).

³⁸ Karl Capuder, "Komatar Franc", v: *Slovenski biografski leksikon. 1. knjiga, Abraham–Lužar*, ur. Franc Ksaver Lukman et al. (Ljubljana: Zadržna gospodarska banka, 1925–1932), str. 492 (dalje: *SBL 1*); Baš Franjo, "Pirc Matija", v: *Slovenski biografski leksikon. 2. knjiga, Maas–Qualle*, ur. Kidrič France et al. (Ljubljana: Slovenska gospodarska zveza, 1933–1952), str. 358 (dalje: *SBL 2*).

(1879–1960) in Melik (1891–1966) ob že omenjenem Komatarju študirali na Dunaju³⁹, Orožen (1891–1989) in Binter (1906–1967) pa že na univerzi v Ljubljani.⁴⁰ Kot je razvidno iz samih učbenikov in iz dostopnih biografij, so bili vsi do zdaj navedeni avtorji učbenikov (tudi) gimnazijski profesorji z opravljenim državnim profsorskim izpitom. Skratka, bili so praktiki v poučevanju na gimnazijah. Tudi avtorji, ki so napisali analizirane učbenike po 2. svetovni vojni in v času samostojne Slovenije, so z izjemo Mirjane Gros in najbrž Anatola Krasovskega študirali v Ljubljani ali v Mariboru. Med avtorji, ki so učili na gimnazijah,⁴¹ pa se pojavljajo univerzitetni profesorji ki s poučevanjem na gimnazijah niso imeli izkušenj.⁴² Trend, da učbenike ne pišejo praktiki temveč univerzitetni profesorji ali raziskovalci z inštitutov, se je v samostojni Sloveniji še okrepil, saj so gimnazijski učitelji le avtorji učbenika za 1. letnik gimnazije iz leta 1997, v poznejših učbenikih pa je med njimi le še Nataša Urankar.

V naši analizi bomo spustili prikaz antičnega obdobja, saj se je Balkan kot poseben geografski in kulturni prostor v zahodnoevropski percepciji začel uveljavljati proti koncu 18. stoletja, čeprav so bile korenine pojmovanja o njegovi posebnosti zasajene že v srednjeveški razpor med Rimom in Bizancem ter izdatno pognojene in zalite z osmansko osvojitvijo.⁴³ Poleg tega je vloga antične Grčije, dasiravno geografsko sodi na Balkan, v splošnih predstavah o zgodovini popolnoma drugačna: antična Grčija pač ni Balkan, temveč zibelka evropske civilizacije. Zato je smiselno začeti analizo z naselitvijo Slovanov, ki so velikemu delu balkanskega prostora dali današnje etnično in jezikovno podobo.

³⁹ Uredništvo Slovenskega biografskega leksikona, "Bučar Josip", v: *SBL 1*, str. 63; Branko Šuštar, "Capuder Karl", *Slovenska biografija*, elektronska izdaja (Ljubljana: ZRC SAZU, 2013), dostopno na: <http://slovenska-biografija.si/oseba/sbi155848#slovenski-biografski-leksikon>, pridobljeno: 12. 10. 2021; Milan Natek, "Melik Anton", *Enciklopedija Slovenije. 7. knjiga, Marin–Nor* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1993), str. 60 (dalje: *ES* 7).

⁴⁰ Maja Hakl Saje, "Binter Bogdan", v: *Novi Slovenski biografski leksikon. 2. zv., B–Bla*, ur. Barbara Šterbenc Svetina (Ljubljana: ZRC SAZU); dostopno na: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1018460>, pridobljeno: 13. 10. 2021; Janez Cvirn, "Orožen Janko", v: *Enciklopedija Slovenije, 8. knjiga, Nos–Pli* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994), str. 166. Podatkov o Vojtehu Štruklju nismo našli.

⁴¹ Franc Terseglav (1911–1978), Jože Koropec (1923–2004), Ivan Grobelnik (1926–1999), Štefan Trojar (1931–2014), Marija Kremenšek (1931–1988). Gl.: Vanja Kržan, "Profesor Franc Terseglav", *Revija Nove slovenske zaveze* 15, št. 57 (2005), dostopno na: nsazaveza.github.io/articles/57-profesor-france-terseglav/, pridobljeno: 7. 10. 2021; Ferdo Gestrin, "Jože Koropec sedemdesetletnik", *Zgodovinski časopis* 47, št. 1 (1992), str. 134; "In memoriam: Ivan Grobelnik", v: *Letno poročilo I. gimnazije v Celju* (Celje: I. gimnazija v Celju, 1999), str. 16. Zahvaljujem se mag. Tatjani Rozman, prof. zgodovine in sociologije, ki mi je posredovala podatke; Danijela Trškan, "Štefan Trojar (19.9.1931–29.10.2014)", *Zgodovinski časopis* 69, št. 1–2 (2015), str. 228; Štefan Trojar, "Marija Kremenšek", *Zgodovinski časopis* 42, št. 3 (1988), str. 579.

⁴² Mirjana Gross (1922–2012), ena najuglednejših hrvaških in jugoslovanskih zgodovinarjev, je bila profesorica na zagrebški Filozofski fakulteti, Metod Mikuž (1909–1982) profesor na ljubljanski Filozofski fakulteti. Gl.: "Gross, Mirjana", *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021), dostopno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=23501>, pridobljeno: 14. 10. 2021; Miroslav Stiplovšek, "Mikuž Metod", v: *ES* 7, str. 140.

⁴³ Mazower, *Balkan*, str. 6–12; Todorova, *Imaginarij Balkana*, str. 109–146

Pri obravnavanju časovnega okvira bomo sledili precej uveljavljeni in precej splošno sprejeti zgodovinopisni periodizaciji. Posvetili se bomo učbeniškim predstavitvam balkanskega, zlasti pa južnoslovanskega prostora v srednjem veku, zgodnjem novem veku, v 19. stoletju in v sodobnem času. Pri tem moramo upoštevati, da je med nastankom najstarejšega in najnovejšega učbenika preteklo celo stoletje in da se je pojmovanje sodobnosti ali najnovejše dobe, kot so sodobno zgodovino poimenovali v starejših učbenikih, nujno spremenjalo skladno z "raztezanjem zgodovinskega časa"⁴⁴. Učbeniki, ki so jih sestavili po letu 1945, najdevajo začetke sodobnega časa v koncu prve svetovne⁴⁵ ali v začetku 20. stoletja⁴⁶, tisti iz časa med obema svetovnima vojna v letu 1815 ali v šestdesetih letih 19. stoletja,⁴⁷ medtem ko učbenik iz leta 1912 zadnji časovni odsek z naslovom "Doba nacijskega združevanja" zamejuje z letoma 1848 in 1911.⁴⁸ Tudi historiografskega koncepta zgodnji novi vek v učbenikih ne najdemo. V starejših ga seveda ni mogoče najti, se je v historiografiji utrdil po letu 1960,⁴⁹ a se tudi v učbenikih, napisanih v najnovejšem času ni uveljavil. Za čas, ki ga zgodovinarji, raziskovalci obdobja med 15. stoletjem in prelomom v 19. stoletje, opredeljujemo kot zgodnji novi vek, je ostalo tradicionalno humanistično poimenovanje novi vek. Ne glede na takšno ali drugačno poimenovanje pa se pravzaprav v vseh obravnavanih učbenikih začenja z odkritji ter renesanso.⁵⁰ Učbenik iz obdobja socializma razmejuje zgodovinska obdobja skladno z marksistično periodizacijo družbenih formacij. Učbenik za 2. letnik iz leta 1964 obdobje zgodnjega novega veka imenuje pozni fevdalizem. Vendar ga enako kot drugi učbeniki začenja s humanizmom in renesanso ter odkritji, slednje pa povezuje s prvotno akumulacijo kapitala.⁵¹

Predstavljena snov tistih zgodovinskih obdobji, ki jih je z našega vidika smiselno obravnavati, je bila v učbenikih, napisanih v času štiriletne gimnazije, razporejena v vse štiri gimnazijske letnike, vendar je veliko večino prvega letnika zavzemala antična zgodovina. V prvem letniku so dijaki obravnavali le zgodnji

⁴⁴ Winfried Schulze, *Einführung in die Neuere Geschichte* (Stuttgart: Ulmer, 2002⁴), str. 41.

⁴⁵ Kremenšek in Trojar, *Zgodovina 4*.

⁴⁶ Mikuž, *Zgodovina za IV. razred gimnazije*; Dolenc in Gabrič, *Zgodovina 4*; Repe, *Naša doba*; Gabrič in Režek, *Zgodovina 4*.

⁴⁷ Orožen, *Zgodovina najnovejše dobe*, str. 1; Komatar in Capuder, *Zgodovina novega veka*, str. 306.

⁴⁸ Pirc in Komatar, *Zgodovinska učna knjiga*, str. 217–280.

⁴⁹ Vögelke, *Geschichte der Neuzeit*, str. 21.

⁵⁰ Komatar in Pirc *Zgodovina srednjega in novega veka*, str. 229; Komatar in Capuder, *Zgodovina novega veka*, str. 1; Orožen, *Zgodovina novega veka*, str. 1; Hozjan in Potočnik, *Zgodovina 2*, str. 147–165.

⁵¹ Grobelnik et al., *Zgodovina za II. razred gimnazije*, str. 95–101, 107–112. Enako tudi Grobelnik v učbeniku iz 1971 in učbenika za usmerjeno izobraževanje iz leta 1979 in 1990. Gl.: Grobelnik, *Zgodovina II za gimnazije*, str. 88–222; Grobelnik, *Zgodovina 1*, str. 87–108; Grobelnik in Voje, *Zgodovina 2*, str. 86–139.

v srednji vek.⁵² V osemletni gimnaziji so ustrezna časovna obdobja obravnavali v višjih letnikih, zlasti v zadnjih treh letnikih.⁵³ Razporeditev časovnih obdobj po letnikih v usmerjenem izobraževanju v desetletju usmerjenega izobraževanja je bila v osnovi bistveno drugačna, saj je Grobelnikov poskusni učbenik iz leta 1979 za 1. letnik obsegal snov od praskupnosti do kapitalizma, vendar so poznejši učbeniki, tisti, ki so bili namenjeni družboslovnim, pedagoškim in kulturološkim programom, snov razporedili približno tako kot prejšnji in poznejši gimnazijski učbeniki. V učbeniku *Zgodovina 2*, ki je opredeljen kot učbenik za srednje izobraževanje Voje in Grobelnik obravnavata čas od 11. stoletja do konca napoleonskih vojn. Učbenik *Zgodovina 3* istih avtorjev iz leta 1983 pa je v celoti namenjen zgodovini jugoslovanskih narodov in obravnava čas od naselitve Slovanov na prostor bivše Jugoslavije do konca 1. svetovne vojne. V samostojni Sloveniji je zgodnji srednji vek predstavljen v prvem letniku le v učbeniku iz leta 1997, učbenik iz leta 2010, ki obravnava celotno srednjeveško in zgodnje novoveško obdobje, pa je namenjen dijakom 2. letnika.⁵⁴

Ideološka in vrednostna podstat učbeniških vsebin

Zapisali smo že, da so podatki v učbenikih zasnovani na vsakokratnem stanju zgodovinske znanosti. Ker že zgodovinska znanost ni čista in objektivna v smislu popolne skladnosti svojih izjav s predmetom svojega raziskovanja in ne more ubežati vrednostnim, ideološkim in splošnim značilnostim časa in prostora, v katerem nastaja, kakor tudi ne problemom, ki ji jih postavljata,⁵⁵ se jim tudi avtorji zgodovinskih učbenikov ne morejo izogniti. Zato je seveda tudi v vseh štirih skupinah učbenikov mogoče najti temeljne in značilne ideološke in vrednostne premise, ki so izbirale in obarvale predstavljeno snov.

V učbenikih, ki so jih napisali v obeh Jugoslavijah, zlahka najdemo ideološko in vrednostno ogrodje trdne zgradbe zgodovinskih dejstev. Nacionalna ideologija, povezana z državotvornim patriotizmom, je tisto idejno ogrodje, ki osmišlja zgodovinsko pripoved v učbenikih prve Jugoslavije. Pod nacionalno ideologijo v našem kontekstu razumemo razmeroma premočrtno pripoved, ki zgodovino

⁵² Petauer, *Zgodovina za gimnazije I.*, str. 231–293; Petauer, *Zgodovina za gimnazije in sorodne srednje šole*, str. 145–198.

⁵³ Bučarjeva *Obča zgodovina za peti razred srednjih šol* iz leta 1931 obravnava antiko in zgodnji srednji vek. Gl.: Bučar, *Obča zgodovina za peti razred srednjih šol*, str. 252–269. Njegova *Zgodovina srednjega veka* iz leta 1924 je namenjena dijakom višjih razredov srednjih šol, ne da bi natančno navajala za kateri letnik. Obravnava pa čas od selitve narodov do humanizma in odkritja.

⁵⁴ Brodnik et al., *Zgodovina 1*, str. 203–264; Mlacović in Urankar, *Zgodovina 2*, str. 5 in dalje.

⁵⁵ Marta Howell in Walter Prevenier, *From Reliable Sources. An Introduction to Historical Methods* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2005), str. 146–148.

nacionalnih skupnosti na prostoru bivše Jugoslavije in Balkana začenja z naselitvijo Slovanov in jo postopoma in skoraj brezšivno pripelje do časa, v katerem so bili napisani posamezni učbeniki.⁵⁶ Pod državotvornim patriotizmom pa razumemo interpretacije zgodovinskih vsebin, ki si prizadevajo oblikovati in utrditi zavest o pripadnosti narodu in konkretni državi v času, ko so bili posamezni učbeniki napisani. Domnevno zadnje besede kralja Aleksandra "Čuvajte mi Jugoslavijo", ki jih Binter in Štrukelj navajata na koncu drugega dela *Zgodovine Jugoslovianov*,⁵⁷ ponujajo zgled tragičnega dogodka iz takrat neposredne preteklosti, ko umirajoči monarh zavezuje vse državljane, tudi dijake. Trditev: "Danes je Jugoslavija vodilna država v jugovzhodni Evropi, v prijateljstvu z vsemi sosedmi, a obenem odločena braniti svojo posest proti komurkoli"⁵⁸ pa enako kot lju-bljanski nebotičnik daje občutek varnosti, moči in samozavesti.

V drugi Jugoslaviji se je na še vedno navzočo nacionalno ideologijo, dopolnjeno s konceptom bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov kot izvirno različico, nacepila socialistična ideologija. Ta je deloma opazna pri izbiri snovi, ki poudarjeno obravnava upore in revolucije in nenehno opozarja na izkoriščevalsko naravo družbenih sistemov pred letom 1945, ter v načinu razlaganja, ki uporablja marksistične koncepte. Morda najlepši zgled ideologizacije najdemo v učbeniku *Zgodovina 4* iz leta 1984, ki dijakom ob obravnavi nastanka prve jugoslovanske države nalaga ponovitev Titove ocene nastanka Jugoslavije, ki je navedena v učbeniku *Zgodovina 3* iz leta 1983.⁵⁹ Tudi tokrat je mrtvi vodja države izhodišče, a to pot ne zavezuje kakor v učbeniku iz leta 1939 in ne usmerja v prihodnost, temveč daje obvezujočo razlago zgodovinskega dogodka. Naloga, ki jo dijakom nalagata avtorja učbenika, ne zahteva premisleka ali razprave o prelomnem dogodku za južnoslovanske narode, temveč zgolj ponovitev ocene politika, o katere točnosti ne gre dvomiti.

Specifična značilnost nacionalne optike, navzoče v gimnazijskih učbenikih, ni poudarjanje slavne preteklosti, temveč opazna viktimizacija narodnih entitet. Narodi na področju nekdanje Jugoslavije so se od svoje naselitve na Balkan in v vzhodne Alpe morali nenehno boriti proti sovražnim silam. Te sile so bile navzoče na vseh straneh. Na severu in zahodu so prežali Bavarci, Franki, Nemci, Benečani in Madžari. Na jugu in vzhodu sprva Obri, Bolgari in Bizantinci, od 14. stoletja naprej pa osmanski Turki. Josip Bučar je leta 1931 petošolcem tako predstavil odnese med Obri in južnimi Slovani:

⁵⁶ Primerjaj: Peter Štih, *The Middle Ages between the Eastern Alps and the Northern Adriatic. Selected Papers on Slovene Historiography and Medieval History* (Leiden–Boston: Brill, 2010), str. 11–12.

⁵⁷ Binter in Štrukelj, *Zgodovina Jugoslovianov II. del*, str. 176.

⁵⁸ Prav tam, str. 177.

⁵⁹ "Ponovi Titovo oceno zedinjenja iz učbenika *Zgodovina 3*, str. 187." (Kremenšek in Trojar, *Zgodovina 4*, str. 7).

Obri so kruto postopali s podložnimi Sloveni. Nalagali so jim težke davke ter jih silili, da so jim morali obdelovati polje ter graditi mostove in ladje. Tudi vseh obrskih bojev so se morali udeleževati podložni Sloveni, ki so jih njihovi tlačitelji postavljali v prvo vrsto. Večkrat so morali Sloveni sami v boj, Obri pa so ostali doma v svojih taborih. Ako so Sloveni zmagali, so se Obri polastili plena.⁶⁰

V učbeniku iz leta 1938 so trinajstletni gimnazijci in gimnazijke brali tole:

Ob nastopu 9. stoletja so bile državice Južnih Slovanov po večini šele v začetku svojega razvoja. Edino Bolgarija je imela močno državno ureditev, medtem ko je bila Karantanija že na pol odvisna od Bavarcev. Mladim slovanskim državam pa je že od rojstva grozila nevarnost. Od zahoda je začela prodirati v Podonavje in na Balkanski polotok mogočna frankovska država, na vzhodu se je spet dramila bizantinska država.⁶¹

V šestdesetih letih pa je učbenik šestnajstletnikom položaj v Dalmaciji v 17. stoletju predstavil tako: "Lakota, brezobzirne beneške rekvizicije in turška ropanja, nabori v obrambne čete, za beneške galeje ali za zidavo utrd, uskoške in hajduške akcije, gusarstvo na morju, kolonatsko podložništvo – to so bile razen manjših velike nadloge slovanskega prebivalstva v Dalmaciji."⁶² Naravnim katastrofam in z vojno povezanimi nadlogami sta se pridružila še razredni in etnični vidik slabega položaja ljudi: "Aristokrati (patriciji) v mestih, delno tujerodni, so vztrajno branili svoj privilegirani položaj v občinski upravi ali komuni pred pretenzijami nižjih plasti (pučanov)."⁶³ Prav tako pa so bili južnoslovanski in balkanski narodi pogosto predmet izdaje in usklajevanja mednarodnopolitičnih interesov: "Za črnogorsko zavezništvo so se potegovalle one države, ki so se vojevale s Turčijo: Benetke, Avstrija in Rusija. V mirovnih sklepih pa so te države, ki so za njih Črnogorci prelivali svojo kri, puščali svoje zaveznike na cedilu."⁶⁴

Ogroženost ni prenehala ne v novejšem oziroma najnovejšem obdobju, ne z nastankom jugoslovanske države. Pred prvo svetovno vojno je grožnja pomenila Avstro-Ogrska. Janko Orožen je v tridesetih letih osmošolcem grožnje predstavil tako:

⁶⁰ Bučar, *Obča zgodovina za peti razred srednjih šol*, str. 259. Povsem enako besedilo najdemo tudi v njegovem učbeniku iz leta 1924. Gl.: Bučar, *Zgodovina srednjega veka za višje razrede srednjih šol*, str. 53.

⁶¹ Binter in Štrukelj, *Zgodovina Jugoslovanov I. del*, str. 24.

⁶² Grobelnik et al., *Zgodovina za II. razred gimnazije*, str. 193.

⁶³ Prav tam.

⁶⁴ Komatar in Capuder, *Zgodovina novega veka*, str. 125.

Že izza leta 1908 je Avstrija iskala prilike, da napade Srbijo. Leta 1912 je sicer pustila balkanske države, da so napadle Turčijo, ali je storila to, ker je pričakovala, da bodo poražene. Nato pa je poskrbela, da so se zmanjšali srbski vojni uspeh, ter je vrhu vsega naščuvala na Srbijo še njenega bivšega zaveznika, Bolgarijo.⁶⁵

Po prvi svetovni vojni pa je grožnja prihajala zlasti s strani Italije: "Težko je bilo izvesti sporazum med Italijo in Jugoslavijo. Italija je hotela postati popolna gospodarica Jadrana, pri čemer se je sklicevala na londonski dogovor."⁶⁶ Tudi Metod Mikuž je gimnazijcem zadnjega gimnazijskega letnika iz šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja predstavil motive italijanske politike in njen uspeh pojasnil kot posledico mednarodnih dejavnikov, med njimi zlasti nedoslednosti ameriškega predsednika Wilsona, in negativne vedenjske lastnosti Italijanov, nesramnosti: "Toda to pot se je Wilson drugič umaknil. Italijani pa, ki so dobro razumeli ta že dvakratni umik, so postali nesramnejši in zahtevali vedno več."⁶⁷

Učbeniki, napisani med letoma 1945 in 1991, so ob navedenih nevarnostih izrazito poudarili hegemonistične težnje Sovjetske zveze in politiko, povezano z resolucijo Informbiroja. Dramatičnost in usodnost teh dejstev Mikuž ponazarja z rabo besed dveh različnih dejavnosti. Besedam, ki izvirajo iz lovskega in vojnega diskurza ter asociirajo pogon na nemočno divjad in agresijo, zoperstavlja besede s polja religioznega: "Začela se je huda gonja proti naši državi, ki ni omajala vere našega ljudstva."⁶⁸ Hegemonistična politika Sovjetske zveze se je kot grožnja spet pojavila ob sprejetju novega programa Zveze komunistov Jugoslavije: "Moskovska Pravda z nekaterimi točkami programa spet ni bila zadovoljna. Spet so nas začeli napadati." In malo naprej: "Napadi sovjetskih voditeljev na Jugoslavijo so nekoliko ponehali. Toda napadati so nas začeli Kitajci in Albanci."⁶⁹ Podobno tudi v učbeniku za 4. letnik usmerjenega izobraževanja: "Stalinova intervencija je bila izraz obsojanj samostojnega iskanja in usmerjanja našega razvoja."⁷⁰ Če je bil specifični razvoj socializma trn v peti Sovjetski zvezi in Kitajski, pa je neodvisna zunanja politika Jugoslavije sprožala pritiske z obeh političnih blokov: "Jugoslavija je bila v tej razdelitvi sveta osamljena in izpostavljena pritisku obeh blokov."⁷¹ V socialističnih učbenikih je bila nenehno navzoča misel, da socialistična Jugo-

⁶⁵ Orožen, *Zgodovina najnovejše dobe*, str. 174.

⁶⁶ Prav tam, str. 195.

⁶⁷ Mikuž, *Zgodovina za IV. razred gimnazije*, str. 38. Mikuž je pri opisovanju nesramnega vedenja italijanske delegacije nazoren in piše tudi o treskanju z vrati.

⁶⁸ Mikuž, *Zgodovina za IV. razred gimnazije*, str. 169.

⁶⁹ Prav tam. Opozoriti kaže na Mikuževo rabo osebnega zaimka "mi", ki izraža popolno zlitje avtorja, bralcev-dijakov z akterji zgodovinskega dogajanja.

⁷⁰ Kremenšek in Trojar, *Zgodovina 4*, str. 169.

⁷¹ Prav tam, str. 178.

slavija hkrati zbuja spoštovanje in nasprotovanje, ugled in zavist, občudovanje in sovražnost, skratka, da je nekaj posebnega. Učbenika, sestavljena v samostojni Sloveniji, prikazujeta in razlagata spor z neprimerno manj čustvenega naboja, ne govorita o samostojni poti v socializem kot vzroku za spor in ne skrivata krute represije, ki so jo pretrpeli resnični in domnevni privrženci resolucije Informbi-roja.⁷² Vsi učbeniki, napisani po letu 1945, so nazorno prikazali ogroženost jugo-slovanskih narodov med II. svetovno vojno.

Učbeniška pripoved se torej razvija okoli nekaterih vsebinskih referenč-nih točk. Te vsebine so: pradomovina Slovanov, prihod Slovanov na Balkan in v vzhodne Alpe, vzpostavitev njihovih držav v zgodnjem srednjem veku, teža-ve in uspehi teh držav v zgodnjem in visokem srednjem veku, njihova slava in padec pod tujo oblast, podreditev tujcem in trpljenje pod tujim jarmom, zagri-zen boj za narodno osvoboditev, ki je bil tu in tam začasno uspešen, v glavnem pa ne, končna zmaga in narodna enotnost. Končna zmaga in osvoboditev sta prvič napočili leta 1918 po razpadu Avstro-Ogrske in združitvi v novo državo. Binter in Štrukelj sta leta 1939 dijakom zadnjega letnika nižje gimnazije razliko med pred in potem, med nesvobodo in svobodo, ponazorila s poudarjanjem časovne razsežnosti najnižjega mogočega družbenega položaja, suženjstva, ki sta ga povezala s hrepenenjem, sanjami, in ponovnim najdenjem svobode. Oni-rični svet se je torej spremenil v realnost:

S tem je Avstro-Ogrska dokončno razpadla in Slovenci, Hrvatje in Srbi so po sto in stoletnem suženjstvu spet doživeli svobodo. /.../ Razgovori v Beogradu so bili že po nekaj dneh uspešno zaključeni in na dan 1. decembra l. 1918 je regent Aleksander pred zastopniki srbske vlade in Narodnega vijeća svečano proglasil zedinjenje neodvisne države Slovencev, Hrvatov in Srbov s kraljevino Srbijo v enotno, svobodno Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. S tem je bila ustvarjena današnja Jugoslavija in uresničen starodavni sen naših prednikov.⁷³

Vendar pa ostali učbeniki iz obdobja kraljevine nove države ne predstavlja-jo tako vzhičeno kot uresničitve starodavnih sanj, temveč navajajo le dejstva v okviru poglavij ali razdelkov z naslovi, kot so "Jugoslovani iz Avstro-Ogrske v borbi svobodo".⁷⁴ Seveda pa ne problematizirajo načina zedinjenja. Melik, deni-mo, leta 1924 v Zgodovini Srbov, Hrvatov in Slovencev za višje razrede srednjih šol suho zapiše: "Na podlagi sklepa Narodnega vijeća z dne 24. novembra se je

⁷² Repe, *Naša doba*, str. 28; Dolenc in Gabrič, *Zgodovina 4*, str. 220; Gabrič in Režek, *Zgodovina 4*, str. 191–192.

⁷³ Binter in Štrukelj, *Zgodovina Jugoslovianov II. del*, str. 168.

⁷⁴ Komatar in Capuder, *Zgodovina novega veka*, str. 365; Melik in Orožen, *Zgodovina Jugoslovianov. II. del*, str. 134, 140; Orožen, *Zgodovina najnovejše dobe*, str. 188, 192.

to zgodilo dne 1. decembra 1918., ko je tedanji regent Aleksander slovesno proglasil združitev države SHS, kraljevine Srbije in Črne gore v enotno kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev.⁷⁵ Politična nestabilnost prve jugoslovanske države in nemirni čas tik pred začetkom 2. svetovne vojne sta avtorjem učbenika iz leta 1939 narekovala poudarjanje njene osvoboditelske vloge.

Učbeniki iz obdobja socialistične Slovenije so tej nacionalni retroperspektivi dodali še socialno prvino. V preteklosti južnih Slovanov ni šlo le za borbo proti tujim silam, temveč tudi za boj za družbeno emancipacijo, skratka za razredni boj. V optiki teh učbenikov z nastankom prve Jugoslavije čas svobode še ni napočil, saj ni prinesla ne ene, ne druge svobode. Tuji jarem je pač zamenjala velikosrbska buržoazija, ki sta jo včasih bolj, včasih manj razglašeno spremljali hrvaška in slovenska buržoazija. Metod Mikuž je v zvezi s sprejetjem vidovdanske ustave zapisal: "Tako so bili Hrvati in Slovenci, ki so prišli izpod avstro-ogrškega jarma, na slabšem. Prvi so takrat le imeli svoj sabor in bana, pa tudi Slovenci, čeprav razbiti na razne kronovine, svoje deželne zборе in odbore."⁷⁶ Dvojni boj je bil dobljen šele v krvi in z žrtvami druge svetovne vojne in socialistične revolucije ter socialističnega razvoja. Slednji pa je bil v svoji izjemnosti hkrati grožnja drugim in ogroženost nas samih.

Temeljna tonaliteta učbenikov je torej resna in frustrirajoča. V pripovedni shemi, v kateri ne manjka besed, ki izražajo tragičnost, krivico in trpljenje, a tudi vero in bojevitost, je prav malo prostora za veselje in užitek. Podoba življenja naših prednikov je precej mračna in stresna, tako da pri dijakih lahko aktivira obrambne reakcije in občutek solidarnosti

Učbenika, napisana pred prvo svetovno vojno, in učbeniki v samostojno Sloveniji, predstavljajo nekoliko drugačno podobo. V prvih dveh je zgodovina še vedno nacionalna, vendar je ustrezno prilagojena habsburškemu državnemu okviru.⁷⁷ Komatar in Pirc razumeta propad prve slovenske države Karantanije in njeno vključitev v upravni sistem Frankovske države kot narodni poraz, ki je pomenil germanizacijo: "Zaradi nasilnega in krivičnega postopanja kraljevskih uradnikov se je pridružil za vlade Ludovika Pobožnega del korotanskih Slovencev Ljudevitu Posavskemu, ki je vprizoril v Posavski Hrvaški upor zoper Franke. Vsled te vstaje so izgubili korotanski Slovenci zadnji ostanek svobode."⁷⁸ Prav tako je tudi turška osvojitve Balkana pomenila odločilno zarezo v poteku zgodovine za balkanske narode:

⁷⁵ Melik, *Zgodovina Srbov Hrvatov in Slovencev*, str. 212.

⁷⁶ Mikuž, *Zgodovina za IV. razred gimnazije*, str. 78.

⁷⁷ Monika Govekar-Okoliš, "Koncept nacionalne vzgoje in pouk zgodovine na srednjih šolah na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja" v: Danijela Trškan (ur.), *Trojarjev zbornik* (Ljubljana: ZIFF, 2011), str. 92–96.

⁷⁸ Komatar in Pirc, *Zgodovina srednjega in novega veka*, str. 67.

Lazarjev sin in naslednik Štefan Lazarevič, ki je stoloval v Belem gradu, je moral dajati Turkom harač (tribut) ter jim pomagati v boju zoper kristjane. Turkom se je pokoril tudi Srb kraljevič Marko, največji junak srbskega epa. Srbija je ohranila sicer še svoje vladarje, a njena zgodovina po bitki na Kosovem polju je postala agonija.⁷⁹

Vendar pa Balkan v času turške oblasti ni predstavljen z besednjakom posebne tragičnosti. Osmanska država nastopa predvsem kot vojaška sila in politična nasprotnica Habsburške monarhije, življenjskih razmer in družbenih odnosov pa se učbenika ne dotikata. V poglavju z naslovom "Narodno probujanje na Balkanskem polutoku" avtorja pregledno in strnjeno predstavita dogajanje v zvezi s prvim in drugim srbskim uporom ter grško vstajo, kjer se ustavita pri turškem maščevanju, ki je sprožilo splošnoevropsko navdušenje nad grštvom, hkrati pa poudarita turško barbarstvo:

Tedaj so se Turki strašno maščevali nad rajo. Carigrskega patriarha, vrhovnega poglavarja grške cerkve, so po velikonočni maši obesili na cerkvena vrata, pomorili še 40 članov najodličnejših grških rodbin /.../. Vest o strašnem početju Turkov je pretresla vso Evropo, a obenem so navduševali nevstrašni boji Grkov zlasti evropske omikance; povsod so se oglašali Filheleni, to je prijatelji Helenov.⁸⁰

Habsburška oblast pa v učbenikih seveda ni predstavljena ne kot tuja, ne kot zatiralska.

Učbeniki iz samostojne Slovenije so prav tako neprimerno bolj naklonjeni habsburški monarhiji, kot so ji bili naklonjeni učbeniki obeh jugoslovanskih obdobj. Sprememba v vrednotenju izvira iz novejših raziskav in premislekov, ki so v zadnjih desetletjih zelo spremenile nekdanjo precej črno-belo podobo te zapletene in v številnih pogledih protislovne države. Drugačno pojmovanje Avstro-Ogrske pa je tudi rezultat preusmerjanja splošnih kulturnih in političnih vrednot, ki poudarjajo srednjeevropskost slovenske kulturne tradicije in vračanje k njej.⁸¹ Poudarjanje te tradicije je nov vrednostni in ideološki okvir,

⁷⁹ Prav tam, str. 198.

⁸⁰ Pirc in Komatar, *Zgodovinska učna knjiga*, str. 205.

⁸¹ V tem smislu je značilen stavek iz dela, ki se ukvarja s povsem drugo tematiko, namreč s plemstvom na Kranjskem v zgodnjem novem veku: "Dejstvo je, da je plemstvo dandanes v Sloveniji za razliko od mnogih evropskih držav, izginula družbena in gospodarska kategorija prebivalstva: njegovo zaton, ki se je seveda začel že pred stoletji, je bil pri nas močno opazen v času med obema vojnama, ko je z nastankom nove državne tvorbe, Jugoslavije, izgubil svoje naravno srednjeevropsko zaledje." (Maja Žvanut, *Od viteza do gospoda* (Ljubljana: Viharnik, 1994), str. 8. Za nekatere pa je razpad Jugoslavije kar beg iz "civilizacijskega padca in moralnega potopa" Gl.: B. M. Turk, "Bremena jugonostalgije", cit. po Mitja Velikonja, *Rock'n'retro. Novi jugoslavizem v sodobni popularni glasbi* (Ljubljana: Sophia, 2013), str. 1 (dalje: Velikonja, *Rock'n'retro*). Tudi učni načrt iz leta 1998 v razdelku opredelitev pred-

ki je zamenjal starega. Socialistični vrednostni sistem je povsem izginil, nacionalna ideologija pa se je zrahljala in dekonstruirala do te mere, da se Mlacovič in Urankar izogibata poimenovanju prebivalstva na današnjem slovenskem ozemlju s Slovenci in še takrat, ko obravnavata 13. stoletje, pišeta o Slovanih: "V drugi polovici 13. stoletja se je v boj za oblast nad jugovzhodnim delom cesarstva, kjer je živelo slovansko prebivalstvo, vpletel tudi češki kralj Otokar II. Premysl."⁸² Prav tako ne opredelita Brižinskih spomenikov kot zapisa jezika, ki kaže jezikovne značilnosti najstarejše slovenščine, ampak o jeziku tega dokumenta molčita. Rahlo shizofrenost pa kaže učbenik za prvi letnik skupine avtorjev iz leta 1997, ki v podnapisu pod fotografijo *Brižinskih spomenikov* pravi, da gre za ohranjena slovanska besedila in malo naprej, da so pisana v staroslovenskem jeziku.⁸³ Podobno tudi Hozjan in Potočnik govorita o alpskoslovanski družbi, ki je v 11. stoletju postala fevdalna.⁸⁴ To "razslovenjenje" preteklosti je sicer v skladu z nekaterimi (post)modernimi historiografskimi in antropološkimi stališči, ki se osredotočajo na konstruirano naravo nacionalnih zgodovin in ne povsem neupravičeno govorijo o "nacionalizaciji preteklosti"⁸⁵, ni pa povsem v skladu z učnimi načrti, ki ob srednjeevropski poudarjajo tudi slovensko kulturno tradicijo.⁸⁶ Tudi medetnične konfliktnе situacije v predmoderni in moderni dobi niso predstavljene z besednjakom tragičnosti in krivic. Učbenik za 1. letnik iz leta 1997 sicer s poudarjenim tiskom pove, da so bili Slovani podrejeni Avarom, vendar vlogo Avarov pojasni kot organizacijsko in integracijsko prvinо, ki je združila velik del slovanskih plemen za skupen napad na Balkan in ob tem doda še: "Avari so sicer s svojega središča na današnjem Madžarskem še naprej ogrožali južne in alpske Slovane, dokler niso Franki uničili njihove države (791–803)."⁸⁷ Pojav modernih narodov pa Cvirn in Studen pojasnita s pomočjo sodobnih konceptov, ki jih ilustrirata z odlomkom iz dela *Država in nacija v evropski zgodovini*, ki jo je napisal sodobni nemški zgodovinar Hagen Schulze.⁸⁸ Modernizirana in močno zrahljana nacionalna ideologi-

meta pravi: "Slovenska zgodovina, zgodovinske izkušnje in kulturna dediščina so umeščeni v širši srednjeevropski in evropski prostor." (dostopno na: http://portal.mss.edus.si/msswww/programi2004/programi/gimnazija/gimnazija/zgodo_280.html, pridobljeno: 5. 12. 2022). Zahvaljujem se kolegici prof. dr. Danijeli Trškan, ki mi je posredovala internetno stran z učnim načrtom.

⁸² Mlacovič in Urankar, *Zgodovina 2*, str. 154. Zanimiv izraz ambivalence obeh avtorjev pa se pokaže na strani 146, kjer v glavne besedilu govorita o alpskih Slovanih, legenda ob zemljevidu Velike Karantanije pa govori o mejah slovenskih krajin.

⁸³ Brodnik et al., *Zgodovina 1*, str. 251.

⁸⁴ Hozjan in Potočnik, *Zgodovina 2*, str. 94.

⁸⁵ Jernej Kosi, *Kako je nastal slovenski narod. Začetki slovenskega nacionalnega gibanja v prvi polovici 19. stoletja* (Ljubljana: Sophia, 2013), str. 30–40; Božidar Jezernik, *Nacionalizacija preteklosti* (Ljubljana: ZIFF, 2013), str. 34–37.

⁸⁶ Brodnik, "Posodabljanje učnih načrtov za zgodovino v gimnazijah", str. 104.

⁸⁷ Brodnik et al., *Zgodovina 1*, str. 211.

⁸⁸ Cvirn in Studen, *Zgodovina 3*, str. 18.

ja, privrženost Evropi ter narativna razlaga zgodovinskih pojavov, ki se izogiba vrednostnim sodbam in teoretskim posplošitvam, so zamenjale tradicionalno nacionalno ideologijo, ideologijo bratstva in enotnosti ter razredni vidik pojasnjevanja in poudarjanje izjemnosti socialistične Jugoslavije. Zato učbeniki, sestavljeni v samostojni Sloveniji, spora z Informbirojem ne razlagajo s samostojno potjo v socializem, temveč prav nasprotno celo poudarjajo, da je bila Jugoslavija najbolj radikalna v uresničevanju socializma sovjetskega tipa.⁸⁹

Razbalkanjenje zgodovine in kje kljub temu pravzaprav stoji ljubljanski nebotičnik

V vsebinah, posvečenih južnoslovanski in balkanski zgodovini, se učbeniki, sestavljeni v prvi in drugi Jugoslaviji, radikalno razlikujejo od učbenikov, ki so jih gimnazijcem ponudili avtorji v samostojni Sloveniji. Če so učni programi zgodovine v obeh Jugoslavijah in zato tudi učbeniki iz teh dveh obdobji, posvetili veliko prostora južnim Slovanom, precej manj pa ostalim balkanskim etnijam, narodom in državam, ter predstavili njihovo zgodovino zelo podrobno, je podoba, ki jo o tej tematiki ponujajo učbeniki, napisani v samostojni Sloveniji, okrnjena. Opazimo izrazito zmanjšanje informacij o srednjem in zgodnjem novem veku ter o 19. stoletju. V ilustracijo navajamo nekaj statistike.

Orožnov učbenik za 6. razred gimnazije iz leta 1940, ki obravnava evropsko srednjeveško obdobje, obsega 197 strani. Južnoslovanski in balkanski zgodovini brez slovenske je posvečenih 77 strani (39 %). Učbenik istega avtorja iz leta 1935, posvečen obdobju od 1492 do 1815, temu prostoru in njegovim narodom, zlasti seveda južnim Slovanom, a brez Slovencev, nameni 46 strani od 234 (20 %).⁹⁰ To zmanjšanje gre na račun izgube državnosti vrste južnoslovanskih in balkanskih držav in s tem povezano izgubo njihove zunanje in notranjepolitične dejavnosti. Prav tako Orožnov učbenik iz leta 1933 za 8. razred srednjih šol v obsegu 198 strani južnoslovansko in balkansko zgodovino predstavlja na 56 straneh (28 %).⁹¹ Bučarjev učbenik z obsegom 337 strani iz leta 1924, posvečen obči zgodovini srednjega veka, namenja južnoslovanski zgodovini (prav tako brez slovenske) 87 strani (26 %), če pa upoštevamo še bizantinsko zgodovino

⁸⁹ Repe, *Naša doba*, str. 283; Dolenc in Gabrič, *Zgodovina 4*, str. 220; Gabrič in Režek, *Zgodovina 4*, str. 184, 191–192.

⁹⁰ Orožen, *Zgodovina srednjega veka*, str. 33–36, 40–58, 89–105, 150–190; Orožen, *Zgodovina novega veka*, str. 47–67, 132–149, 182–184, 228–233.

⁹¹ Orožen, *Zgodovina najnovejše dobe*, str. 29–36, 45–54, 69–71, 106–114, 120–128, 141–156, 175–176, 178–181, 188–192.

je Balkanu predstavljen na 110 straneh (32 %).⁹² Učbenik skupine avtorjeve iz leta 1964, ki obravnava čas od 11. do 18. stoletja od svojih 247 strani namenja južnim Slovanom (brez Slovencev) 72 strani (30 %).⁹³ Še obsežnejši pa je prikaz južnih Slovanov v učbeniku Mirjane Gross, ki obravnava obdobje od francoske revolucije do začetka 20. stoletja. Od 349 strani jih je južnoslovanski zgodovini (spet brez slovenske) posvečenih 142 (40 %).⁹⁴ Nekoliko manj strani namenjata Južnim Slovanom (brez Slovencev) Grobelnik in Voje, 47 od 200 (24 %).⁹⁵

Ta statistični prikaz se nanaša na učbenike, ki obravnavajo občo zgodovino. V času obeh Jugoslavij pa so napisali tudi učbenike, ki so se v celoti osredotočili na zgodovino narodov, ki so živeli v Jugoslaviji ali so jih v tej državni skupnosti priznavali kot zgodovinske entitete. V kraljevini so Melikovo *Zgodovino Srbov, Hrvatov in Slovencev* iz leta 1924, ki ima 222 strani, uporabljali v višjih razredih srednjih šol. Nižjim razredom – tretjemu in četrtemu – pa sta bila namenjena iz dveh delov sestavljeni učbenik Antona Melika in Janka Orožna iz let 1928/29⁹⁶, in prav tako dvodelni učbenik *Zgodovina Jugoslovanov* Bogdana Binterja in Vojteha Štruklja iz 1938 in 1939. Prva dela obeh navedenih učbenikov sta obravnavala srednji vek, druga dela pa novi vek in takratno najnovejšo dobo. Iz Vojetovega in Grobelnikovega učbenika v obsegu 193 strani iz leta 1983 ter iz 201 strani dolgega učbenika Marije Kremenšek in Štefana Trojarja iz leta 1984 pa so znanje o preteklosti dobivali dijaki tretjih ali četrth letnikov družboslovnih, jezikovnih, kulturoloških in vzgojnih programov v okviru usmerjenega izobraževanja.

Ob teh obsežnih prikazih še bolj zbode v oči skopost, malodane molčečnost učbenikov, ki so jih napisali v samostojni Sloveniji Hozjanov in Potočnikov učbenik iz leta 2000, ki obravnava čas od konca 10. stoletja do konca napoleonske dobe, obsega 319 strani. Balkanski in južnoslovanski preteklosti (brez slovenske) je posvečenih 12 strani (3,7 %).⁹⁷ Relativno več prostora, zlasti bizantinski državi in kulturi, namenja balkanskemu prostoru učbenik za 1. letnik iz leta 1997.⁹⁸ Zato pa v učbeniku Mlacovića in Urankarjeve iz leta 2010

⁹² Bučar, *Zgodovina srednjega veka za višje razrede srednjih šol*, str. 18–33, 51–65, 122–138, 161–169, 169–183, 246–282.

⁹³ Grobelnik et al., *Zgodovina za II. razred gimnazije*, str. 62–92, 163–180, 189–197, 230–247.

⁹⁴ Gross, *Zgodovina za III. razred gimnazije*, str. 61–65, 69–77, 81–98, 108–113, 114–116, 145–152, 154–163, 167–181, 256–285, 302–348.

⁹⁵ Grobelnik in Voje, *Zgodovina 2*, str. 49–75, 103–104, 114, 123–133, 154, 193–200.

⁹⁶ O imenu tega učbenika gl. spodaj.

⁹⁷ Hozjan in Potočnik, *Zgodovina 2*, str. 22–28, 37–40, 259–262.

⁹⁸ Brodnik et al., *Zgodovina 1*, str. 211, 215–219, 257–258. Zgodnjemu srednjemu veku so namenjene strani 203–264, balkanskemu prostoru torej približno 10 odstotkov.

južnoslovanskega prostora praktično ni.⁹⁹ Cvirn in Studen sta balkanskemu prostoru v 19. stoletju posvetila 11 strani od 214 ali 5 odstotkov.¹⁰⁰ Več prostora sta Balkanu istega obdobja namenila le Stane Granda in Franc Rozman, približno 23 strani od 150 (16 %).¹⁰¹ Ob tej redukciji strani, posvečenih južnoslovanski in balkanski zgodovini, ki je po odstotku strani podobna učbenikoma izpred 1. svetovne vojne¹⁰², pa je treba povedati, da učbeniki, napisani v času samostojne Slovenije, sistematično in nazorno obravnavajo vrsto tem in področij, ki so bili v prejšnjih učbenikih predstavljeni skopo ali sploh nič, recimo zgodovina žensk ali zgodovina vsakdanjega življenja. Ne glede na to tematsko širitev pa je dejstvo, da so južnoslovanski, sploh pa drugi balkanski narodi skromno navzoči. Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev je tako leta 1918 skorajda padla z neba. Obravnavanje jugoslovanske ideje in jugoslovanskih konceptov med 1. svetovno vojno¹⁰³ je ob tako koreniti spremembi zgodovinskega položaja Slovencev v letu 1918 prejkone le pomožno padalo. Za teme, povezane z Jugoslavijo in Balkanom po letu 1918, so avtorji učbenikov seveda pokazali bistveno več zanimanja. Vendar so te teme obravnavali predvsem v funkciji slovenske zgodovine.

Skromna navzočnost balkanske in južnoslovanske tematike v učbenikih je odsev učnih načrtov, ki so leta 1998 deloma, leta 2008 pa radikalno okrnili teme, povezane z Balkanom.¹⁰⁴ Spremembe v oblikovanju učnih načrtov in z njimi povezanih sprememb v učbeniških vsebinah kot formalnega vira vednosti gimnazijske populacije odsevajo preusmeritev vrednot in so pomemben poseg v enega od oblikovalcev kolektivnega spomina in izražajo odvrčanje od nekaterih vsebin preteklosti. Vse to signalizira beg z Balkana, o katerem smo

⁹⁹ Dve strani sta namenjeni selitvam Slovanom, tri strani bizantinski zgodovini in tri strani Osmanskemu imperiju, v zvezi s katerim je nekaj slikovnega materiala in dva odlomka iz knjižice Orhana Pamuka. Učbenik ima 300 strani. Gl.: Mlacovič in Urankar, *Zgodovina 2*, str. 18–19, 186–188, 200–203.

¹⁰⁰ Cvirn in Studen, *Zgodovina 3*, str. 22–24, 27, 46–48, 173–174, 179–181.

¹⁰¹ Granda in Rozman, *Zgodovina 3*, str. 18–19, 22–25, 35–36, 103–114, 127, 129, 130–131.

¹⁰² Komatar in Pirc obravnavata balkansko zgodovino na 17 straneh od 280 (6 %) in na 18 straneh od 348 (4,8 %). Gl.: Pirc in Komatar, *Zgodovinska učna knjiga*, str. 42–49, 205–206, 252–258; in Komatar in Pirc, *Zgodovina srednjega in novega veka*, str. 42–44, 45–46, 102–109, 194–200, 291–292.

¹⁰³ Granda in Rozman, *Zgodovina 3*, str. 132–133; Cvirn in Studen, *Zgodovina 3*, str. 210–212; Repe, *Naša doba*, str. 84; Gabrič in Režek, *Zgodovina 4*, str. 143. Mikuž posveča tej problematiki več prostora. Gl. Mikuž, *Zgodovina za IV. razred gimnazije*, str. 29–34.

¹⁰⁴ Peter Vodopivec, "History Textbooks Used in Slovene Primary and Secondary Schools", v: *Report for the research project of the Georg Eckert Institute for International Textbook Research* (Braunschweig, 2014), s. p. Zahvaljujem se prof. Vodopivcu, da mi je pokazal svoj elaborat. O izhodiščih učnega načrta iz leta 1998, ki si ji prizadeval tematsko in prostorsko uravnotežiti zgodovinske vsebine gl.: Peter Vodopivec, "Ob novem učnem načrtu pouka zgodovine v gimnazijah", *Zgodovinski časopis* 48, št. 2 (1994), str. 253–258 (dalje: Vodopivec, "Ob novem učnem načrtu pouka zgodovine v gimnazijah"). O prenovah učnih načrtov gl. tudi: Brodnik, "Posodabljanje učnih načrtov za zgodovino v gimnazijah". Seznam učnih načrtov navaja Danijela Trškan. Gl.: Danijela Trškan, "Prisotnost lokalne zgodovine v srednješolskih učnih načrtih za zgodovino od leta 1945 do leta 2010 v Sloveniji", v: *Trjarjev zbornik*, ur. Danijela Trškan (Ljubljana: ZIFF, 2011), str. 127–129.

govorili v uvodu. Ob tem razbalkanjenju gimnazijske zgodovine velja poudariti, da avtorji učbenikov, napisanih v samostojni Sloveniji, ne podajajo nobenih vrednostnih sodb o Balkanu, sploh ne negativnih. Prav tako niso nenaklonjeno ali celo sovražno oblikovali poglavja o prvi in drugi Jugoslaviji. Še najbolj rezek stavek v zvezi z nastankom prve Jugoslavije najdemo pri Gabriču in Režkovi: "Upanje, da bo v skupni južnoslovanski državi slovenski narod dosegel polno emancipacijo, je kmalu splahnelo."¹⁰⁵ Stavek je v oceni bistveno blažji od Mikuževe vsebinsko večplastne interpretacije iz šestdesetih let.

Metod Mikuž je najprej pristavil času primerno in nujno kritiko buržoazij in političnih elit. Nato je predstavil skupnosti, ki so se združevale v novo državo, kot dvodelne družbene strukture. Buržoazijam in političnim elitam je kot esencialno nasprotje zoperstavil narode. Naposled pa je poudaril rešitev narodnega vprašanja v socializmu. Vendar pa pozorno branje Mikuževe interpretacije v resnici sporoča tudi to, da v primeru hipotetične samoodločbe narodov kot zelenega in po Mikuževem mnenju moralno edino pravilnega principa oblikovanja novih državnih skupnosti do Jugoslavije morda sploh ne bi prišlo:

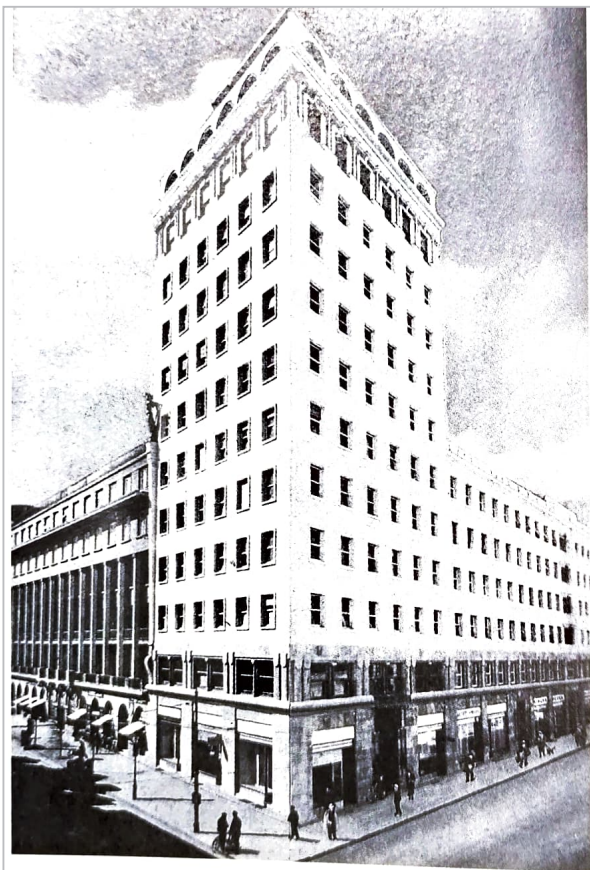
Združitev Srbov, Hrvatov in Slovencev v enotno državo je bila vsekakor nekaj dobrega, toda ni bila izpeljana po načelu samoodločbe jugoslovanskih narodov. Narodi sami – ne samo njihovi politiki – bi bili morali odločiti, kako se bodo združili. Če bi bili odločali narodi sami, bi bil vsak zase zahteval nemoten narodnostni in gospodarski obstoj in razvoj. Prav tako bi bili narodi tudi odločno proti kakršni koli nadvladi buržoazije močnejšega naroda nad številčno manjšimi. /.../ Tako se je z nastankom nove države rodilo v Jugoslaviji tudi narodnostno vprašanje, ki je ostajalo nerešeno ves čas in ga je rešil šele narodnoosvobodilni boj naših narodov tako, da smo ustanovili zvezno državo, torej državo povsem enakopravnih narodov.¹⁰⁶

Mikužev kontrafaktualni "kaj, če", ni le impliciral negotovosti nastanka Jugoslavije, ampak je impliciral tudi krivico, ki se je zgodila jugoslovanskim narodom s takšno Jugoslavijo, kot se je pod vodstvom buržoazij oblikovala po prvi svetovni vojni.

Tudi povsem korektni opisi in razlage dogajanja jeseni 1918 v učbenikih, izdanih po letu 1991, nedvoumno prinašajo informacijo, da neugodne razmere skupaj z nekompetentnimi političnimi elitami Slovincem niso dopuščale nobene druge možnosti kot združitev s Srbijo in ostalimi južnimi Slovani pod pogoji, ki jih slovenske politične elite niso bile sposobne obvladati. Tako piše Repe:

¹⁰⁵ Gabrič in Režek, *Zgodovina 4*, str. 156.

¹⁰⁶ Mikuž, *Zgodovina za IV. razred gimnazije*, str. 34.

Nebotičnik v Ljubljani, dograjen leta 1933, se je ponašal z oznako najvišje zgradbe na Balkanu. Zgrajen je bil iz železobetona in je bil prva protipotresna gradnja na Slovenskem. Funkcionalistična arhitektura je poudarila namembnost zgradbe in prostorov, manj pozornosti je namenila zunanjemu okrasju pročelja.

Ljubljanski nebotičnik še vedno na Balkanu (Aleš Gabrič in Mateja Režek, *Zgodovina 4. Učbenik za četrty letnik gimnazije* (Ljubljana: DZS, 2011), str. 164)

Ob tem je treba upoštevati, da Slovenci niso imeli nobene mednarodne teže, sami pa na nadaljnji obstoj ali razpad Avstro-Ogrske praktično tudi niso mogli nič vplivati. Zato je tedanja slovenska politika delovala precej zmedeno in neprepričljivo in ni imela jasnih zamisli o prihodnosti slovenskega naroda.¹⁰⁷

¹⁰⁷ Repe, *Naša doba*, str. 86.

Isti pisec na drugem mestu strne:

Slovenski politiki so konec vojne in razpad Avstro-Ogrske pričakali zmedeni in nepripravljeni. Načrt o jugoslovanski državi znotraj reformirane habsburške monarhije, v katerega so (pre)dolgo verjeli, je propadel, Država Slovencev, Hrvatov in Srbov pa v tedanjih mednarodnih okoliščinah, ob različnih interesih v njej in ob srbskih pritiskih za združitev, ni imela velike prihodnosti. Vprašanje mednarodnega priznanja in meja je vse bolj pritiskalo, vedno bolj viden je postajal kompleks slovenske majhnosti in nepoznavanja bodočih sostanovalcev v skupni državi.¹⁰⁸

Podobno razlago najdemo tudi v prej omenjenem učbeniku, ki sta napisala Aleš Gabrič in Mateja Režek. Napis pod sliko Nikole Pašića pravi: "Izpeljal je združitev južnih Slovanov po srbskih željah. Novo jugoslovansko državo so videli predvsem kot povečanje Srbije."¹⁰⁹ Vse to implicira, da je Slovence, po Mikužu pa tudi druge jugoslovanske narode, zadela nova zgodovinska krivica, ki je to pot izvirala tudi iz Balkana in balkanskih političnih elit. Poudarimo: avtorji tega eksplicitno ne napišejo nikjer. In ne pozabimo: ideologija deluje na nezavedni ravni. A tudi dodajmo paradoks, ki utegne zvabiti nasmešek na ustnice: v učbeniku iz leta 2011 najdemo fotografijo ljubljanskega nebotičnika. Uganimo, kaj pove podnapis! Tole pravi: "Nebotičnik v Ljubljani, dograjen leta 1933, se je ponašal z oznako najvišje stavbe na Balkanu."¹¹⁰ Ljubljanski nebotičnik torej stoji na Balkanu, napis pod njegovo sliko pa prispeva k ambivalenci in bega: pripadnost Balkanu ali beg z njega.

Od ločenosti do ločenosti

Nadaljnje branje učbenikov nas pripelje do analize imen, ki jih njihovi avtorji uporabljajo, ko poimenujejo ljudstva in narode na balkanskem prostoru. Ugotovitve zelo jasno razkrivajo večplastnost in zapletenost identitetnih pomenov ter koncepte, občutja in čustva, ki ždijo pod njimi. Domnevati smemo, da so bili ti koncepti, občutja in čustva posledica takšnih ali drugačnih usmeritev, želja, zahtev ali ukazov, morda mode. Lahko pa bili tudi iskreni, ali porojeni iz

¹⁰⁸ Prav tam, str. 98.

¹⁰⁹ Gabrič in Režek, *Zgodovina 4*, str. 148.

¹¹⁰ Prav tam, str. 164.

zadregi.¹¹¹ Oba učbenika iz avstrijske dobe jasno ločita Slovence od balkanskih narodov. Vendar imajo Slovenci z njimi skupne prednike, ki jim avtorja pripišeta samopoimenovanje Sloveni: "Slovenci. Vsi dosedaj omenjeni Slovani so se selili proti zapadu. V istem času pa so se selili drugi Slovani proti jugu. Ti Slovani so imeli skupno ime, ki so ga prinesli iz pradomovine; imenovali so se Sloveni."¹¹² Nekoliko naprej učbenik pojasnjuje, da so Obri s svojo naselitvijo ločili "kot klin južne Slované od njih severnih bratov".¹¹³ V razdelku "Kultura Slovanov" avtorja razložita, kaj so v času naselitve Slovanov pomenila imena narodov, ki obstojajo v njunem času in jih s skupnim imenom poimenujeta tudi Jugoslovani. Med njih pa implicitno sodijo tudi Slovenci: "Kakor je bilo zgoraj omenjeno, so imeli vsi Jugoslovani skupno ime 'Slovenci'; njih skupni jezik se je šele v teku stoletji izpremenil v razna narečja, ki jih govore danes Jugoslovani od Alp do Črnega, Egejskega in Jadranskega morja. Imena kakor Srbi in Hrvatje so v tej dobi zaznamovala le razna plemena."¹¹⁴ Če je torej najzgodnejša slovenska zgodovina v povezavi z naseljevanjem Slovanov še povezana z ostalimi južnoslovanskimi etnijami,¹¹⁵ je od njihove ustalitve na Balkanu naprej in oblikovanja prvih državnih tvorb od njih obravnavana ločeno v posebnih poglavjih, kot so "Balkanske države, izlam in prve križarske vojne"¹¹⁶, "Balkanske države in turška sila"¹¹⁷ ali "Narodno probujenje na Balkanskem poluotoku" in "Balkanske države"¹¹⁸ Kot vidimo, je snov razporejena v poglavja in teme po geografskem načelu.

Učbeniki iz kraljevine pa v nasprotju z učbeniki iz avstrijskega obdobja poudarjajo oziroma vzpostavljajo enotnost južnih Slovanov ali jugoslovanskih narodov skozi celotno zgodovino, zlasti učbeniki, napisanih po letu 1928. Enotnost opazimo že na ravni razporeditve učne snovi in naslavljanja poglavij oziroma učnih tem, saj učbeniki v enem poglavju združujejo zgodovino Slovencev, Hrvatov in Srbov, torej vseh uradno priznanih jugoslovanskih narodov. Nekateri učbeniki pa so, kot smo že omenili, sploh v celoti namenjeni njihovi

¹¹¹ Zadregi, ki so očitno pestile avtorje zadnje skupine učbenikov, ko je bilo treba poimenovati srednjeveške ljudi na današnjem ozemlju Slovenije, zgolj evidentiramo. Iskanje njihovih globljih vzrokov za prepuščamo kakšni drugi, za ukvarjanje z zadregami, nelagodji in podobnimi stanji bolj kompetentni znanstveni disciplini, kot je zgodovinopisje.

¹¹² Komatar in Pirc, *Zgodovina srednjega in novega veka*, str. 42.

¹¹³ Prav tam, str. 43.

¹¹⁴ Prav tam, str. 45.

¹¹⁵ Avtorja govorita v poglavju o slovanski poselitvi Balkana in vzhodnih Alp v času 6. in 7. stoletja tudi o "Rumunih", Bolgarih, Albancih in Grkih. Velja pa omeniti, da govorita tudi o tem, da so Slovani, ki so se naselili predaleč na jug ali na zahod, izgubili med Grki, Albanci ali Nemci, o čemer pričajo "v Alpah mnogoštevilna slovenska imena" (prav tam, str. 44).

¹¹⁶ V tem poglavju je prikazan razvoj Bizanca, bolgarske države, Hrvaške, Srbije in Bosne približno do 13. stoletja (Komatar in Pirc, *Zgodovina srednjega in novega veka*, str. 102–109).

¹¹⁷ Prav tam, str. 194–200.

¹¹⁸ Pirc in Komatar, *Zgodovinska učna knjiga*, str. 205–206, 252–259.

zgodovini.¹¹⁹ Josip Bučar v tistem delu *Zgodovine srednjega veka*, ki se ukvarja z zgodnjim srednjim vekom, namenja obsežno poglavje Slovanom in njihovim prvim državnim tvorbam. V njem južnim Slovanom nameni posebno skoraj 20 strani dolgo poglavje z naslovom "Južni Slovani", ki ga začenja s Slovenci, nadaljuje pa po geografskem načelu od severa proti jugu s Hrvati, Srbi in makedonskimi Slovani.¹²⁰

Učbenik Antona Melika iz leta 1924 je prvi od učbenikov, ki so v celoti posvečeni južnoslovanski zgodovini. Učbenik v istih poglavjih enega za drugim obravnava Slovence, Hrvate, Srbe in Bolgare. V tretjem poglavju z obsežnim naslovom "Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev od VIII. do začetka XII. stoletja. Prve srbske, hrvatske in slovenske države. Borba za samostojnost s Franki ter Nemci, Bolgari in Bizantinci."¹²¹ najprej obravnava Slovence, potem Srbe, Hrvate in makedonske Slovane. Podobno tudi v naslednjem poglavju, ki obravnava južnoslovanski svet v visokem srednjem veku, najprej obravnava Slovence, potem Hrvaško, Bosno in Srbijo.¹²² Kljub temu, da so v naslovih poglavjih tako kot v naslovu učbenika najprej navedeni Srbi, pa Melik zaporedje prikaza posameznih južnoslovanskih narodov oblikuje v skladu z geografsko logiko in glede na širši pomen zgodovinskih pojavov, ki jih obravnava. Prvo mesto Srbov v naslovu je zato predvsem prenašanje uradnega državnega imena v strukturo učbenika. Vendar pa razvrščanje narodov po določenem vrstnem redu implicira določeno razumevanje odnosov med prebivalci takratne države in jo kakor na pladnju ponuja dijakom. Tako je prihodnja izobraženska elita lahko ponotranjila razmerja, hierarhijo in odnose v državi, kjer so, če smemo biti nekoliko razposajeni, Srbi kakor Bog Oče, Hrvati kakor Bog Sin in Slovenci kakor Bog Sv. Duh.

Enotnost južnoslovanskih narodov še poudarja raba ednine: naš narod ali naše ljudstvo. Melik in Orožen sta v poglavju z naslovom "Početki znanosti in posvetne književnosti med našim narodom" kategorična. O humanizmu med južnimi Slovani pravita: "Tudi med našim narodom se je kmalu pojavil, predvsem na tistem ozemlju, ki je po svoji legi imelo najbolj žive stike z Italijo: V Dalmaciji, zlasti v Dubrovniku, pa v Istri."¹²³ V Orožnovem učbeniku za 7. gimnazijski razred iz leta 1935 je poglavje "Življenje našega naroda pod Turki" v celoti

¹¹⁹ Melik, *Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev*; Melik in Orožen, *Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev. I. del*; Melik in Orožen, *Zgodovina Jugoslovianov. I. in II. del*; Binter in Štrukelj, *Zgodovina Jugoslovianov I. in II. del*.

¹²⁰ Bučar, *Zgodovina srednjega veka za višje razrede srednjih šol*, str. 119–138.

¹²¹ Melik, *Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev*, str. 15–44.

¹²² "VI. Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev do konca XIV. stoletja. Nemška prevlada na Slovenskem, madžarska na Hrvatskem in v Bosni; Srbija postane prva sila na Balkanskem polotoku" (Melik, *Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev*, str. 44–79).

¹²³ Melik in Orožen, *Zgodovina Jugoslovianov. II. del*, str. 21.

namenjeno Srbom v 15. in 16. stoletju.¹²⁴ Koncept naroda pa Orožen uporablja v dvojnem smislu. Enkrat mu pomeni enotnost Slovencev, Hrvatov in Srbov, drugič pa je to socialna kategorija, v smislu preprostega, slabo zaščitene prebivalstva, ki potrebuje uteho. Etnična kategorija pa je v njegovi terminologiji pleme. V zvezi s ponovno vzpostavitvijo peške patriarhije je zapisal: "Zopet je bilo vsaj v cerkveni organizaciji izvedeno edinstvo srbskega plemena, to edinstvo se je raztezalo na vse ozemlje turške države, kjerkoli so živeli Srbi."¹²⁵ Malo naprej pa beremo: "Narodu pa je bila uteha bolj in bolj potrebna, zakaj po smrti Suljemana II. je postala turška država kristjanom bolj in bolj tuja."¹²⁶ V istem učbeniku najdemo tudi formulacijo naš slovenski in srbskohrvaški jezik: "Francoski uradniki so v občevanju z ljudstvom morali uporabljati narodni jezik in njihov uradni list *Télégraphe officiel* de provinces illyriennes je razen v francoskem in nemškem izhajal tudi v našem narodnem jeziku (srbskohrvaškem in slovenskem)"¹²⁷ Ponašena pa niso le dejanja, temveč tudi osebe: "Jovanov Peter, velik junak, si je vzel za ženo Marico Živković. Njima se je l. 1762. rodil sin Jurij, naš Karadjodje."¹²⁸ V sklepnem pregledu celotnega poglavja o francoski revoluciji in Napoleonu pa Orožen v istem stavku poveže Ilirske province in prvi srbski upor: "Naš narod je v Napoleonovi Iliriji okusil dobroto svobode in pod Karadjordjem se je osvobodil turškega gospodstva; sicer so se Turki še vrnili, ali sadov Karadjodjevega dela ipak za trajno niso mogli uničiti"¹²⁹ Prav sintetični značaj in krepki tisk sklepne ponovitve vsebin poglavja, ki naj si jih dijaki in dijakinje zares prisvojijo, sugerira inherentno enotnost Jugoslovancev.

Koncept enega naroda, sestavljenega iz treh plemen, se je, kot smo že omenili, izostril zlasti po začetku diktature kralja Aleksandra. Značilen preskok v na novo zamišljeno nacionalno stvarnost sta dva po vsebini popolnoma enaka učbenika iz leta 1928. Prvi nosi naslov *Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev*, drugi pa *Zgodovina Jugoslovancev*.¹³⁰ Vendar pa ne kaže spregledati, da je bilo poenotenje precej deklarativno. Učbeniki seveda niso mogli spregledati ali zanemariti povsem izražene in uveljavljene individualnosti jugoslovanskih narodov. Zato smiselno uporabljajo tudi njihova posamezna imena. Binter in Štrukelj v drugem delu *Zgodovine Jugoslovancev* iz leta 1939 v poglavju "Narodni preporod Južnih Slovanov" v sinhronem tabelarnem prikazu shematično

¹²⁴ Orožen, *Zgodovina novega veka*, str. 53–61.

¹²⁵ Prav tam, str. 60.

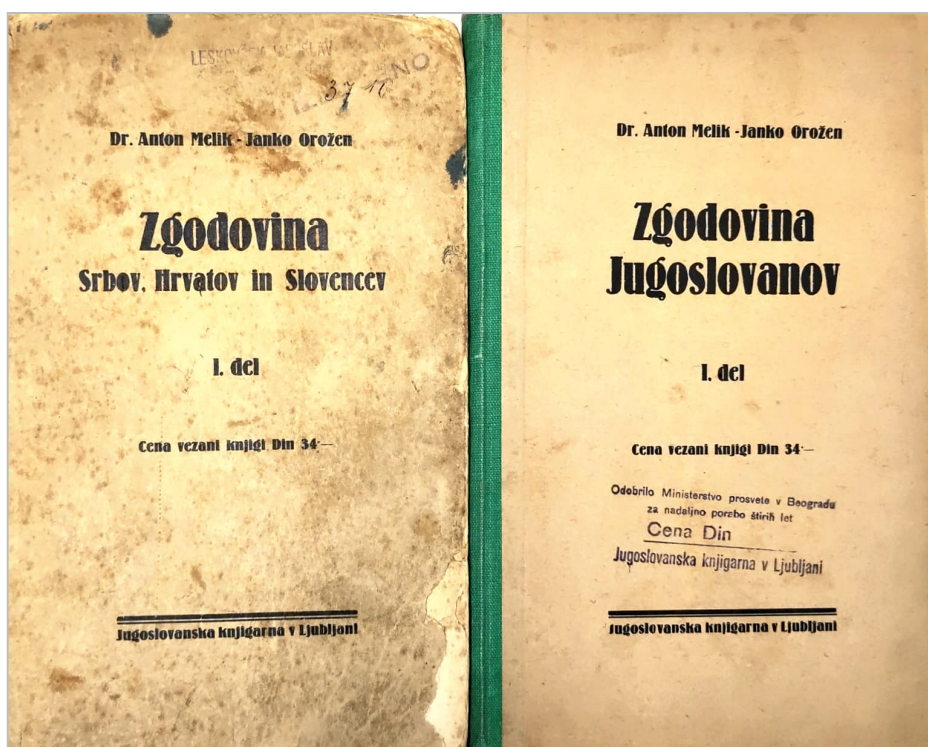
¹²⁶ Prav tam.

¹²⁷ Prav tam, str. 223.

¹²⁸ Prav tam, str. 230.

¹²⁹ Prav tam, str. 234.

¹³⁰ Melik in Orožen, *Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev. I. del*; Melik in Orožen, *Zgodovina Jugoslovancev. I. del*. Domnevamo, da je bil drugi natisnjen v letu 1929 z letnico 1928 in je preimenovalje nacionalnih imen na platnicah skladno s preimenovanjem imena države.

Srbi, Hrvati in Slovenci ali Jugoslovani? (Anton Melik in Janko Orožen, *Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev za nižje razrede srednjih šol. I. del* (Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1928); Anton Melik in Janko Orožen, *Zgodovina Jugoslovanov. Za nižje razrede srednjih šol. I. del* (Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1928)

zarišeta dogajanje v prvi polovici 19. stoletja. Leva kolona navaja Metternichov absolutizem, prvi zvezek *Kranjske čebelice* in Bleiweisove novice, srednja Vuka Karadžića, Ilirsko gibanje, Draškovićevo *Disertacija* in "Novine", desna kolona pa politično dogajanje v Srbiji.¹³¹ Vendar pa na naslednjih straneh avtorja povsem jasno in diferencirano obravnavata narodna gibanja pri posameznih narodih in jih tudi jasno opredelita kot Slovence, Hrvate in Srbe.¹³²

Učbeniki iz časa socialistične Jugoslavije so ohranjali koncept enotnosti, ki so mu dodali še koncept bratstvo in enotnost. Binom bratstvo in enotnost je bil bržčas najpomembnejše državotvorni ideologem socialistične Jugoslavije in je imel podobno funkcijo kot jo je imel v kraljevini "naš narod". Po eni strani je nenehno proizvajal zeleno stanje in ga klical, hkrati pa je izražal vse prikrite

¹³¹ Binter in Štrukelj, *Zgodovina Jugoslovanov II. del*, str. 98.

¹³² Prav tam, str. 99–104.

strahove, pridušeno tesnobo in neizrečene težnje, ki so jih rojevale napetosti znotraj socialistične družbe, politike in kulture. Nenehno izrekanje istega gesla je bilo pravzaprav performativno zarotovanje, ki si je prizadevalo za magičen učinek. Vendar pa so prav vsi učbeniki iz obdobja socializma, ki smo jih analizirali, tako tisti, namenjeni gimnazijam, kot oni, namenjeni usmerjenemu izobraževanju, reafirmirali individualnost posameznih narodov in praktično dosledno uporabljali množino: narodi na prostoru nekdanje Jugoslavije so jugoslovanski narodi oziroma južnoslovanski narodi.

V učbeniku za drugi letnik gimnazije iz leta 1964 avtorji poglavje z naslovom "Doba razvitega fevdalizma pri Južnih Slovanih" zastavijo tako, da zgodovinske pojave v tem obdobju prikažejo ločeno po narodih oziroma državah od Slovencev, preko Hrvaške, Dubrovnika, bosanske države do nemanjiške Srbije. V naslednjem poglavju "Propad fevdalnih držav južnih Slovanov", pa dodajo še padec Bolgarije.¹³³ Prav enako storita tudi Grobelnik in Voje v učbeniku iz leta 1990. V njem je med drugimi poglavji poglavje "Južnoslovanski narodi pod tujo oblastjo", v katerem avtorja ločeno obravnavata slovenske in hrvaške dežele, poglavje "Svobodne politične tvorbe južnoslovanskih narodov", ki prikazuje razvoj v Srbiji, Bosni in Dubrovniku" in poglavje "Posledice širjenja osmanske oblasti v južnoslovanskih deželah"¹³⁴ Kljub načeloma ločenemu prikazu južnoslovanskih narodov pa Grobelnik in Voje nekatere teme obravnavata po geografskem načelu, recimo teme, ki so specifično geografsko vezane na Balkan ali Podonavje.¹³⁵ Vendar pa v učbeniku iz leta 1983, ki je posvečen samo zgodovini jugoslovanskih narodov ista avtorja ločen prikaz posameznih narodov precej zabrišeta, saj jih obravnavata v okviru skupnih poglavji. V poglavju z naslovom "Značilnosti narodnega preroda pri južnih Slovanih v predmarčni dobi", avtorja Slovencem, Hrvatom in Srbom namenjata le posamezne odseke, ki so drug od drugega ločeni s sklopom vprašanj,¹³⁶ kljub temu da je bil državnopravni in kulturni položaj teh treh narodov povsem različen. Podobno so zasnovana vsa poglavja v tem učbeniku. Takšna zasnova sicer omogoča zelo koristno primerjanje istovrstnih zgodovinskih pojavov v različnih okoljih, vendar je vzrok za tako oblikovanost teme bolj kot v komparativnosti kot metodološkem prijemu najbrž treba iskati v povečani težnji k poenotenju države, ki se je po smrti predsednika Tita znašla v težki krizi in je rešitve iskala tudi v redefiniranju preteklosti in poudarjanju zgodovinske enotnosti njenih narodov. V učbeniku iz leta 1971 za drugi letnik pa Grobelnik v naslovih poglavji rabi tudi sintagmo

¹³³ Grobelnik et al., *Zgodovina za II. razred gimnazije*, str. 51–54.

¹³⁴ Grobelnik in Voje, *Zgodovina 2*, str. 41–66, 69–77.

¹³⁵ "Oblikovanje osmanske državne organizacije in fevdalnega sistema na Balkanu" (prav tam, str. 67–69); "Kriza osmanskega cesarstva in umik iz srednjega Podonavja" (prav tam, str. 127–133).

¹³⁶ Grobelnik in Voje, *Zgodovina 3*, str. 100–102.

naša ljudstva: "Naša ljudstva pod habsburško monarhijo" V poglavju ločeno obravnava Slovence in Hrvate, a tudi širjenje habsburške oblasti v Podonavje in v tem okviru govori o vstaji jugoslovanskih ljudstev. V učbeniku sta tudi poglavji "Naša ljudstva pod Turki" in "Hrvati in Slovenci pod beneško oblastjo"¹³⁷

Če Grobelnikova raba kolektivnih imen daje vtis zamenljivosti in poljubnosti ali nedoslednosti, pa je podobna raba Mirjane Gross v bistvu drugačna. Mirjana Gross v učbeniku za tretji razred gimnazije naslavlja poglavja, ki govorijo o jugoslovanskih narodih tako: "Naši narodi v prvi polovici 19. stoletja", "Južnoslovanski narodi v letih 1849/70", "Jugoslovanski narodi v obdobju imperalizma do l. 1903".¹³⁸ Različice "južnoslovanski narodi", "jugoslovanski narodi" in "naši narodi", ki se vse nanašajo na iste skupnosti, pri Mirjani Gross, tudi mednarodno uveljavljeni zagrebški zgodovinarji, niso bile naključne, temveč najprej sugerirajo medsebojno zamenljivost. Ta temelji na etnični sorodnosti in državni skupnosti, ki sta "naši" kljub inherentni različnosti njunih sestavin. Vendar pa ne kaže spregledati še ene implikacije kolektivnih identitetnih označevalcev, ki jih uporablja Grossova, namreč teleološkosti. Od relativno splošnega svojilnega pridevnika "naši" za obdobje prve polovice 19. stoletja vodi pot preko etnične opredelitve "južnoslovanski", v času, ki obravnava obdobje tretje četrtine 19. stoletja, do poimenovanja "jugoslovanski" za obdobje na prelomu v 20. stoletje, ki nakazuje bodočo državo.

Razlika v konceptualizaciji in prehodu od "naš" k "naši" je na dlani: medtem ko je ednina, rabljena v učbenikih prve Jugoslavije, implicirala hierarhijo in vodilno vlogo Srbov, je množina signalizirala skupnost enakopravnih narodov, ki so se ji pridružili še prej zamolčani Črnogorci in Makedonci. Učbeniki iz samostojne Slovenije ponavljajo prijem učbenikov izpred 1. svetovne vojne. Zgodovino jugoslovanskih narodov obravnavajo ločeno od slovenske zgodovine. Slovenci in ostali jugoslovanski narodi nastopajo skupaj šele v temah, povezanih z obema jugoslovanskima državama.

Sklenimo z naslednjo ugotovitvijo: poimenovanje jugoslovanskih narodov in pojmovanje njihove preteklosti je v učbenikih zadnjega stoletja prešlo spiralno pot, ki je vodila od ločenosti do tesne, skoraj neločljive povezanosti, se nadaljevala do diferencirane povezanosti in se naposled sklenila z vrnitvijo v ločenosti z nujno parentezo začasne diferencirane povezanosti.

¹³⁷ Grobelnik, *Zgodovina II za gimnazije*, str. 154, 156, 171 176.

¹³⁸ Gross, *Zgodovina za III. razred gimnazije*, str. 61–98, 143–181, 254–348.

Zgodovinska obdobja

Učbeniki vseh štirih obdobj začenjajo srednjeveško zgodovino balkanskega prostora z naselitvijo Slovanov. Uvaja jo predstavitev staroslovanske družbe v praslovanski domovini. V najstarejši skupini učbenikov Pirc in Komatar orišeta gospodarstvo, družbeno ureditev in verstvo ter se v maniri psevd-etnopsihologije posvetita še slovanskemu značaju. Tega odlikujejo pogum, odkritosrčnost in "izredna gostoljubnost", a tudi nagnjenost k nesložnosti in neorganiziranost.¹³⁹ Avtorja poudarita tudi moralne odlike slovanskih žena: "Čistost in zvestoba sta dičila njih žene, ki so šle često za možem v smrt."¹⁴⁰ Učbeniki iz časa med obema vojnami ta moralizatorski in romantično romaneskni način opustijo in podajajo sicer enake ali celo iste podatke kot učbenik iz leta 1911, vendar je prikaz stvaren in navaja vire o najstarejši slovanski zgodovini.¹⁴¹ Prav podobno vednost ponujata tudi Petauerjeva učbenika iz leta 1960 in 1969, vendar molčita o čistosti slovanskih žena.¹⁴² Tudi učbenika iz samostojne Slovenije podajata v bistvu enake, čeprav precej reducirane podobe Slovanov kot učbeniki iz prejšnjih držav. Ta učbenika skladno z novjšimi zgodovinopisnimi spoznanji, ki ugotavljajo nehomogenost kultur in transfernost kulturnih prvin¹⁴³, opozarjata, da so bili Slovani skupnost več ljudstev različnega izvora.¹⁴⁴

Prikaz srednjeveške zgodovine se zlasti v učbenikih iz avstrijskega in starojugoslovanskega obdobja osredotoča na politično oziroma državno zgodovino, vendar je navzoča tudi kulturna zgodovina. V učbenikih mrgolijo imena vladarjev. Govorimo lahko o nominalizaciji ali poimenjenju zgodovine. Dijaki nižje gimnazije so v učbeniku Melika in Orožna spoznali imena in dejanja zgodnesrednjeveških hrvaških vladarjev Trpimirja, Domagoja, Zdeslava, Branimirja, Tomislava, Štefana Držislava, Petra Krešimirja IV., Slavca, Dmitra Zvonimirja, Štefana II. in Petra.¹⁴⁵ Prav enako je v Orožnovem v učbeniku za 6. razred gimnazije iz leta 1940, ki, denimo, navaja vse srbske vladarje in dogajanje v času njihovih vladavin.¹⁴⁶

¹³⁹ Komatar in Pirc, *Zgodovina srednjega in novega veka*, str. 40.

¹⁴⁰ Prav tam, str. 40–41.

¹⁴¹ Melik, *Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev*, str. 9–19; Bučar, *Zgodovina srednjega veka za višje razrede srednjih šol*, str. 51–65; Bučar, *Obča zgodovina za peti razred srednjih šol*, str. 247–251.

¹⁴² Petauer, *Zgodovina za gimnazije I.*, str. 238–240; Petauer, *Zgodovina za gimnazije in sorodne šole*, str. 147–148.

¹⁴³ Štuhec Marko, "Kulturni transfer: koncept in zgodovinska realnost", *Acta Histriae* 28, št. 2 (2020), str. 187–190.

¹⁴⁴ Brodnik et al., *Zgodovina 1*, str. 207–208; Mlacović in Urankar, *Zgodovina 2*, str. 18–19.

¹⁴⁵ Melik in Orožen, *Zgodovina Jugoslovanov. I. del*, str. 37–40, 44–52.

¹⁴⁶ Orožen, *Zgodovina srednjega veka*, str. 53–56, 98–105, 161–178, 180–188.

Učbeniki iz teh dveh časovnih obdobjaj pojasnjujejo odvijanje dogodkov in usodo držav z motivacijami konkretnih posameznikov in z njihovimi osebnostnimi značilnostmi. Anton Melik je nedvoumen:

Dušan Silni je najimenitnejši vladar srednjeveške Srbije, ki je za njegove vlade dosegla vrhunec svoje moči. Štefan Dušan je bil visoke postave in lepe vnanjosti, v vojaških in gospodarskih poslih zelo spreten in podjeten ter energičen. /.../ Dušan se je mnogo bojeval in zelo razširil srbske meje, veliko važnost pa je polagal tudi na notranjo vlado. Skrbel je za dobro upravo, za dobre zakone, za sigurnost cest in za trgovino.¹⁴⁷

Kot je bil vzpon držav povezan z vladarjevo osebo, je bil tudi njen propad odvisen od nje. Velikemu vladarju je sledil šibek sin: "Dušanu je sledil na prestolu sin Uroš, ki je bil star šele 19. let, vrh tega pa nezmožen vladar, brez energije in drugih vladarskih darov."¹⁴⁸ Melik je dijakom jasno predstavil, kako nasprotje med dobro energetske opremljenostjo in dobrimi vladarskimi sposobnostmi očeta, alfa samca, in sina, ki to ni, in nima ne energije, ne sposobnosti, vpliva na usodo države. Vzrok za propad držav pa avtorji učbenikov vidijo tudi v notranjih sporih. Ti ne izvirajo iz strukturnih dejavnikov, temveč iz grabežljivosti plemstva in njihovih želja, da se polastijo oblasti, ter iz poželjivosti vladarjev sosednjih držav. V Bučarjevem učbeniku najdemo naslednjo skoraj shakespearovsko razlago o propadanju Bosne po smrti kralja Štefana Tvrtka:

V neprestanih državljanskih vojnah so se pretrgale vse rodbinske vezi; sin se je boril proti očetu, brat proti bratu, tast proti zetu, žena proti svojemu možu itd. Stranke so druga proti drugi klicale na pomoč najhujše sovražnike bosanske države, sedaj Benečane, ki so hlepeli po bosanskem primorju, sedaj zopet Turke, ki so že za Tvrtka začeli napadati Bosno. Vrh tega se je v bosanske boje vmešaval tudi ogrski kralj Sigismund /.../ išoč pri tem le svojih koristi.¹⁴⁹

Enako razlaga propad Bosne tudi Orožen in pripoved obogati s podobo Hrvoja Vukčića Kosače, enega od glavnih akterjev tega razpada: "Vlada vseh treh Tvrtkovih naslednikov je bila slaba, zato je v posameznih pokrajinah Bosne oblast prešla na nekatere velikaše, ki so si znali ustvariti politični položaj."¹⁵⁰

Učbeniki iz avstrijskega in starojugoslovanskega obdobja jasno razlikujejo obdobja narodnih vladarjev in obdobje tuje oblasti. Najodličnejše mesto bal-

¹⁴⁷ Melik, *Zgodovina Srbov Hrvatov in Slovencev*, str. 66–67.

¹⁴⁸ Prav tam, str. 68.

¹⁴⁹ Bučar, *Zgodovina srednjega veka za višje razrede srednjih šol*, str. 256–257.

¹⁵⁰ Orožen, *Zgodovina srednjega veka*, str. 153.

kanske in južnoslovanske zgodovine je pripadlo Srbiji v času Dušana Silnega. Učbenik iz leta 1911 je Srbijo tega obdobja označil kot deželo, ki se je povsem približala kultiviranim evropskim deželam: "Sploh je dosegla Srbija za njegove vlade vrhunec moči. Glavna naloga, ki si jo je stavil mogočni vladar, je bila osvojitev Carigrada. Baš se je pripravljala na to, ko je umrl. Srbija, ki je že bila na tem, da vstopi med evropske kulturne države, je odsihdob propadala."¹⁵¹ Tako kot Komatar in Pirc tudi učbeniki iz časa obeh Jugoslavij poudarjajo politični in kulturni pomen srednjeveške Srbije, zlasti čas Dušana Silnega. Binter in Štrukelj sta osem strani, posvečenih temu vladarju, na katerih ne manjka niti opis družbene strukture srednjeveške Srbije, niti njena kultura, sklenila v že opisani razlagalni paradigmi, po kateri velikega očeta nasledi slabotni sin, ki pa sta ji dodata polibijevsko in montesquieujevsko dialektiko, da so namreč semena propada navzoča že v času največjega razcveta:

V velikem dvigu Dušanove Srbije pa so bile tudi nevarne kali hitrega propadanje države po njegovi smrti. Nagli in lahki uspehi, ki jih je Dušan dosegel v vojnah z Bizantinci, so ga namreč zapeljali v veliko napako: precenjevati je začel sile srbskega naroda in je osvajal dežele, ki Srbiji niso mogle koristiti, ampak so le slabile njeno moč. Sam je s svojo močno osebnostjo še lahko vzdržal obsežno državo v vsej veličini, njegov slabotni sin Uroš pa je že moral občutiti napake svojega očeta: Srbija je začela nezadržno propadati.¹⁵²

Kosovsko bitko učbeniki iz obdobja stare Jugoslavije predstavijo kot katastrofo epohalnih razsežnosti, ki pa vsebuje tudi navdihujoče spodbude za poznejše generacije. V učbeniku iz leta 1928 so trinajstletniki prebrali, kako vzpodbudno je poraz na Vidov dan deloval na Srbe in kako se je treba žrtvovati za skupnost: "Malokdaj se dogaja, da se narod s toliko samozavesti spominja svojega poraza, baš ta krepka vera v notranjo narodovo moč je dajal Srbom tem večjo odpornost, zgled Miloša Obilića in drugih junakov jih je učil žrtvovati, če je treba, tudi življenje za svobodo domovine in jih vodil od zmage do zmage."¹⁵³

Tudi učbeniki iz socialističnega obdobja poudarjajo vlogo Srbije v času carja Dušana kot najpomembnejše balkanske države in pomen kosovske bitke v srbski kulturi, vendar brez moralizatorskega patosa.¹⁵⁴ Ti učbeniki namenjajo veliko prostora družbeni in gospodarski zgodovini južnoslovanskega prostora. V njih je znatno manj imen, zato pa več strukturalne razlage in rabe konceptov, kot je recimo fevdalni sistem: "V prevladujočem kmetijskem gospodarstvu so

¹⁵¹ Komatar in Pirc, *Zgodovina srednjega in novega veka*, str. 195.

¹⁵² Binter in Štrukelj, *Zgodovina Jugoslovanov I. del*, str. 101–102.

¹⁵³ Melik in Orožen, *Zgodovina Jugoslovanov. I. del*, str. 119–120.

¹⁵⁴ Grobelnik et al., *Zgodovina za II. razred gimnazije*, str. 79, 86; Grobelnik, *Zgodovina II*, str. 79, 82.

vladali fevdalni proizvodjalni odnosi.¹⁵⁵ Grobelnik v učbeniku iz leta 1971 razloži donacionalni sistem v hrvaškem fevdalizmu, gospodarsko moč Dubrovnika, trgovske povezave med Dubrovnikom, Srbijo in Bosno, gospodarstvo in družbo v Bosni ter družbene razrede v nemanjiški Srbiji.¹⁵⁶ Enake vsebine najdemo tudi v učbenikih iz let 1964 in 1983.¹⁵⁷

V samostojni Sloveniji v Hozjanovem in Potočnikovem učbeniku še najdemo omembo Dušana Silnega in kosovske bitke¹⁵⁸, v učbeniku iz leta 2010 pa imena najpomembnejšega srbskega vladarja in srednjeveške srbske države ni več. Slednja je omenjena le v zvezi s porazom v bitki na Kosovem polju.¹⁵⁹ Izpuščanje imena srbskega kralja pa ni posledica konceptualnega premika v zgodovinopisju, ki se ne ukvarja z osebami in njihovimi motivacijami kot gonilom zgodovinskih pojavov, temveč je posledica ideološkega marginaliziranja vsebin, povezanih s prostorom bivše države. Nenazadnje je tudi Hrvaška, ki ji učbeniki iz obdobja obeh jugoslovanskih držav namenajo prav tako veliko pozornost kot Srbiji, omenjena le v zvezi s celjskimi grofi, Vojno krajino in kmečkim uporom 1573.¹⁶⁰ Če v Hozjanovem in Potočnikovem učbeniku še najdemo nekaj osebnih imen ljudi z Balkana, pa je srednji vek pri Mlacoviću in Urankarjevi praktično brezimen.

Osnovna tema v obravnavi zgodnjega novega veka na balkanskem prostoru je turško gospostvo in boj proti Turkom. Organizacijo turške države in njen družbeno ekonomski sistem od 15. do 19. stoletja natančno predstavijo zlasti učbeniki iz obdobja socialistične Slovenije. V njih najdemo pojme čiftluk, čifčija, sahibija, timar, zeamet, tapija, baština, deftar, spahija, spahiluk, vakuf, kadija, reis el ulema, beglerbegluk, harač, devširma, vilajet, sandžak, nahija, vojnik, martoloz in vrsto drugih.¹⁶¹ Tudi učbeniki iz prve Jugoslavije navajajo precej podatkov o turški državi, njeni organizaciji in družbeni ureditvi ter z njimi povezane specifične pojme.¹⁶² Učbeniki v samostojni Sloveniji se zadovoljujejo z najosnovnejšimi informacijami. Hozjan in Potočnik sta dijaški besedni zaklad še obogatila s pojmi askeri, timar, spahija, bašitna, raja, čiftluk in medresa, Mlacović in Urankar pa navajata le pojme spahija, harač in janičarji.¹⁶³ Dijaki v dru-

¹⁵⁵ Grobelnik et al., *Zgodovina za II. razred gimnazije*, str. 81.

¹⁵⁶ Prav tam, str. 69, 74–80.

¹⁵⁷ Prav tam, str. 63, 69–82; Grobelnik in Voje, *Zgodovina 3*, str. 19, 24–26, 34.

¹⁵⁸ Hozjan in Potočnik, *Zgodovina 2*, str. 27.

¹⁵⁹ Mlacović in Urankar, *Zgodovina 2*, str. 200.

¹⁶⁰ Prav tam, str. 154–155, 169–170, 174.

¹⁶¹ Grobelnik et al., *Zgodovina za II. razred gimnazije*, str. 166; Grobelnik, *Zgodovina II za gimnazije*, str. 183; Grobelnik in Voje, *Zgodovina 3*, str. 50–51, 69.

¹⁶² Melik, *Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev*, str. 125–128; Komatar in Capuder, *Zgodovina novega veka*, str. 122–124; Melik in Orožen, *Zgodovina Jugoslovancov. II. del*, str. 30–33; Binter in Štrukelj, *Zgodovina Jugoslovancov II. del*, str. 26–27; Orožen, *Zgodovina novega veka*, str. 58–59.

¹⁶³ Hozjan in Potočnik, *Zgodovina 2*, str. 39, 259; Mlacović in Urankar, *Zgodovina 2*, str. 200.

gem desetletju 21. stoletja so torej spoznali manj pojmov, povezanih s turškim obdobjem balkanske zgodovine, kot njihovi stoletje starejši vrstniki, ki so ob janičarjih spoznali še emirja, sultana, velikega vezirja in rajo.¹⁶⁴ Vendar pa učbeniki v samostojni Sloveniji, poudarjajo toleranco in kulturni transfer v Osmanskem imperiju: "Na prostoru Balkana je prišlo do sožitja treh kultur: stare ljudske kulture, pravoslavne in muslimanske."¹⁶⁵ Sodobni slovenski dijaki torej dobijo podobo Osmanskega imperija kot kulturno malodane neprotislovne politične skupnosti. To podobo pa je težko uskladiti s podatki, ki v istih učbenikih govorijo o agresivnosti in ekspanzivnosti Osmanskega imperija. Ali to sprošča kakšno kognitivno diskrepanco pri dijakih, pa bi bilo treba raziskati. Po drugi strani v teh učbenikih komaj najdemo omembo dveh temeljnih socialnih procesov na Balkanu, ki sta korenito spremenila versko in etnično strukturo balkanskega in južnoslovanskega prostora in povzročila dolgoročne posledice, islamizacijo in migracije. Potočnik in Hozjan oba procesa bežno omenita, pri Mlacoviču in Urankrajevi pa o tem dijaki pravzaprav niso mogli izvedeti nič.¹⁶⁶

Za razliko od te podobe pa učbeniki iz časa obeh Jugoslavij izrazito poudarjajo prav konfliktno naravo turškega gospodstva, ki je pogosto opredeljeno kot jarem, in družbeno ter gospodarsko nazadovanje balkanskih družb: "Turška doba pomeni za naše ljudstvo močno zaostajanje za drugimi ljudstvi, ki niso bili pod Turki. Slovani pod turško oblastjo so zdrknili z redkimi izjemami na stopnjo podložnikov ter se v družbenih in gospodarskih odnosih povrnili v dobo, ki so jo prešli že davno pred prihodom Turkov."¹⁶⁷ Učbeniki iz obdobja socializma, zlasti tisti iz leta 1983, natančno orišejo migracije in islamizacijo, migracije ponazorijo z zemljevidom, in pojasnijo njune vzroke in posledice.¹⁶⁸

Učbeniki iz "rajnke" Avstrije, in "gnile" Jugoslavije podajajo narativno in premočrtno razlago zgodovinskih fenomenov, tudi tistih povezanih z Balkanom v osmanskem obdobju. Prav tako se učbenika iz demokratične Slovenije ne trudita podati kakšne bolj sociološke ali teoretske razlage. Učbeniki iz "totalitarne" Jugoslavije pa za razlago zgodovinskih pojavov uporabljajo marksistični konceptualni aparat. Tako učbenik iz leta 1964 možnosti socialne mobilnosti v Osmanski državi pojasni iz temeljnega produkcijskega načina in njegove razvojne stopnje:

Turčija je bila torej država s fevdalnim proizvodnim načinom. Njen fevdalizem je bil na nižji razvojni stopnji od tedanjega evropskega in je temeljil na zgodnji

¹⁶⁴ Komatar in Pirc, *Zgodovina srednjega in novega veka*, str. 196.

¹⁶⁵ Hozjan in Potočnik, *Zgodovina 2*, str. 39.

¹⁶⁶ Prav tam.

¹⁶⁷ Grobelnik, *Zgodovina II za gimnazije*, str. 181.

¹⁶⁸ Prav tam, str. 187; Grobelnik in Voje, *Zgodovina 3*, str. 54–57.

stopnji vojaškega plemstva. Iz tega izvira tudi znana turška demokratičnost, po kateri more postati spahija ali celo veliki vezir vsak musliman.¹⁶⁹

Pri obravnavi 19. stoletja je v učbenikih vseh obdobjih pomembno predvsem oblikovanje modernih narodov na Balkanu, njihovo osvobajanje izpod tuje oblasti in oblikovanje njihove državnosti. V učbenikih iz socialističnega obdobja pa tudi nastajajoče delavsko gibanje.

Učbeniki izpred prve in druge svetovne vojne vztrajajo pri razlagalnem vzorcu, ki smo ga spoznali že pri obravnavi starejših zgodovinskih obdobj: poudarjanje vloge individualnega dejavnika kot tvorca zgodovinskih dogodkov. Zato nacionalne vstaje in upore ter državotvornost pojasnjujejo z delovanjem, značajem, sposobnostjo ali junaštvom narodnih voditeljev ter z odločitvami vplivnih evropskih politikov. Pirc in Komatar srbsko in grško vstajo personificirata in ju predstavita kot delo Karadjordja in Aleksandra Ypsilantija:

V začetku 19. stoletja so se jeli gibati tudi na Balkanskem poluotoku nesrečni krščanski narodi, ki so ječali pod turškim jarmom. Prvi so se dvignili Srbi pod vodstvom Karagjorgje (Črni Jurij) 1804; toda 1813 se je moral junaški voditelj umekniti iz Srbije. /.../ Med temi dogodki so se tudi Grki pripravili za vstajo. 1814 so ustanovili trije mladi Grki heterijo Filikov /.../ Na čelo heterije je stopil Aleksander Ypsilanti, ki je bil v ruski vojaški službi. Zanašajoč se na rusko pomoč je udaril v Moldavijo ter pozval Grke k vstaji (1821), toda ruski car, ki je bival tedaj v Ljubljani, je pod Meternichovim vplivom odrekel vsako pomoč.¹⁷⁰

Na podoben način pišeta tudi Binter in Štrukelj. Ko predstavljata vlogo prostovoljnih srbskih enot v avstrijsko-turški vojni leta 1788 poudarita pogum voditelja in v učbenik vneseta govorico kolektivnega spomina: "Zlasti se je odlikoval Koča Andjelković, ki je deloval v krajih ob Veliki Moravi. Glas o njegovih junaštvih se je tako razširil, da je po njem ves vojni pokret dobil ime Kočina krajina."¹⁷¹

Zato tudi v učbenikih, ki obravnavajo 19. stoletje, mrgolijo imena. Orožen v svojih učbenikih navaja osebe, kot so Miho Klaić, Gajo Bulat, Anton Vakanović, Pajsije, Aleksander Kuzo, Stevan Šupljikac, Rizvanbegović Ali aga, Ilarion

¹⁶⁹ Grobelnik et al., *Zgodovina za II. razred gimnazije*, str. 167.

¹⁷⁰ Pirc in Komatar, *Zgodovinska učna knjiga*, str. 205.

¹⁷¹ Binter in Štrukelj, *Zgodovina Jugoslovanov II. del*, str. 77. Gl. tudi: Orožen, *Zgodovina novega veka*, str. 230–233.

Ruvarac, Tekelija Šokčević in še 86 drugih.¹⁷² Med njimi so seveda vsi srbski in črnogorski vladarji, pa hrvaški bani, protagonisti prvega srbskega upora in njihovi turški antagonisti, cerkveni dostojanstveniki kot Strossmayer, Dobrila in Rajačić pa tudi kakšen umetnik in prosvetitelj, kot sta bila Dositej Obradović in Vuk Karadžić.

Pripovedi v učbenikih, napisanih pred obema svetovnima vojnama, predstavljajo narode, ki se bojujejo za svobodo, kot v bistvu homogene celote. V njih se sicer porajajo nasprotja, toda ta nasprotja so medosebne, politične ali mednacionalne narave. Orožen razlaga spor med srbskim knezom in ustavobranitelji kot spor, med dvema političnima institucijama: "Mihajlo je skušal vladati samostojno, toda naletel je na odpor Ustavobraniteljev, ki so zagovarjali prevlast Državnega sveta."¹⁷³

Nasprotno od tega tipa razlage pa učbeniki v socialistični Sloveniji zgodovinskih pojavov ne razlagajo z delovanjem posameznikov temveč z uporabo marksistične teorije. Marksistični razlagalni model ne razumeva južnoslovenskih družb kot bolj ali manj kompaktnih celot, iz katerih štrlijo posamezne osebnosti, temveč jih percipira v njihovi razredni strukturi. Iz te pa izhajajo tudi specifični razredni interesi kot gonilo nacionalnih gibanj in nacionalnih uporov. Mirjana Gross uporabi koncept kmečka buržoazija in tako na skupni imenovalce zvede nosilce protifevdalnih gibanj, ki po definiciji morajo soditi v buržoazijo:

Toda poseben pečat je dajal razvoju nacionalnih gibanj nastanek novega razreda – buržoazije, ki se je razvila zaradi prodora kapitalističnih odnosov na vas v 18. stoletju. Voditelji vstaj v Srbiji so bili iz vrst kmečke buržoazije, medtem ko je bila v južnoslovenskih deželah habsburške monarhije in Makedoniji nosilka nacionalnih idej inteligenca /.../ Ta inteligenca je zastopala ideje, ki so nakazovale potrebe nove trgovske buržoazije.¹⁷⁴

Nacionalna gibanja in revolti so torej rezultat nastajajočih buržoazij na Balkanu in njihovih razrednih interesov, ki si prizadevajo za enoten knjižni jezik, enoten trgovinski prostor in svobodno trgovino:

¹⁷² Analiza in primerjava imen sta smiselni le, če primerjamo ista časovna obdobja. Prvi srbski upor je predstavljen v Orožnem učbeniku za 7. razred gimnazije, čas od 1815 do 1920 pa v učbeniku za 8. razred. Učbeniki iz obdobja povojne Jugoslavije in samostojne Slovenije imajo seveda nekoliko drugačno časovno razporeditev snovi, ki obravnava 19. stoletje. Analizirali in primerjali smo imena v učbenikih, ki obravnavajo občo zgodovino.

¹⁷³ Orožen, *Zgodovina najnovejše dobe*, str. 48.

¹⁷⁴ Gross, *Zgodovina za III. razred gimnazije*, str. 61–62. Primerjaj tudi: Grobelnik, *Zgodovina 3*, str. 199.

Oblikovanje skupnega hrvatskosrbskega jezika, zvezano s slovničarskim in slovarskim delom Karadžića (ob Kopitarjevi pomoči), Gaja in drugih, ki so jim sledili, je povzročilo pravi boj. Ta novi, enotni jezik so branili buržoazni elementi, ker so želeli enoten nacionalni teritorij, ki bi olajšal delovanje trgovske buržoazije.¹⁷⁵

Nato Grossova identificira nasprotnike enotnega knjižnega jezika: "Na drugi strani pa so bili tedanji privilegirani sloji: fevdalci na Hrvaškem, visoki pravoslavni kler v Vojvodini in vse skupine, s katerimi so bili le-ti povezani in celo srbski knez."¹⁷⁶ Naposled pa motivacije nasprotovanja teh skupin pojasni z njihovimi skupinskimi interesi, strahom pred izgubo privilegijev: "Vsi ti so se bali, da bi novi enotni jezik in pravopis, ki bi se ga lahko naučile tudi širše plasti ljudstva, pomagale podirati njihov privilegiran položaj."¹⁷⁷ Enotni knjižni jezik zato ni bil rezultat znanstvenega interesa za jezik kaj šele ljubezni do jezika, temveč izid razrednih interesov in razrednega boja notranje razslojenih skupnosti, Karadžić, Gaj in Kopitar pa so bili akterji procesov, ki se jih niso zavedali. Enotni jezik je bil tako kot, recimo, proletarizacija na vojvodinskem podežlju rezultat istih konfliktnih procesov, namreč prodiranja kapitalističnih odnosov v južnoslovanski prostor: "Proces proletarizacije kmetov po letu 1848 je dal podlago za ogorčen razredni boj med veleposestniki in agrarnim proletariatom, ki je vzplamtel konec 19. stoletja."¹⁷⁸ Spora med srbskim knezom in ustavobranitelji Grossova seveda ravno tako ne pojasnjuje kot spora med dvema institucijama, temveč kot konflikt, ki je izviral v različnih interesih znotraj gospodarske elite: "Hkrati z uradniki so se Miloševi samovolji uprli trgovci, ki so zahtevali ustavo (zato jih imenujemo ustavobranitelje), ki bi omogočala svobodno trgovino."¹⁷⁹

Kljub marksistični konceptualizaciji v učbenikih iz socialističnega obdobja imen ne manjka. V učbeniku Mirjane Gross jih najdemo 71, od katerih jih 25 ne pripada politikom, temveč znanstvenikom, kot so Cvijić, Brusina, Jagić, Tesla, Rački, Pupin, pisatelj, kot so Kozarac, Jovanović-Zmaj, Kovačić, Kumičić, Jovan Sterija Popović, Sremac in skladatelj, kot sta Mokranjac in Zajc. Prav tako so dijaki v njenem učbeniku našli imena socialistov Vase Pelagića, Svetozarja Markovića in Dimitrija Tucovića. Vendar v učbeniku omenjeni posamezniki niso predstavljeni kot alfa samci, še Miloš Obrenović ali Nikola Petrović ne, temveč so v svojem delovanju vpeti v kolesja razrednih interesov, ki jih zdaj oljijo, zdaj vanje mečejo pesek. Povsem razumljivo učbenik Mirjane Gross zelo veliko prostora namenja gospodarskim in socialnim temam. Pri obravnavanju

¹⁷⁵ Gross, *Zgodovina za III. razred gimnazije*, str. 64.

¹⁷⁶ Prav tam.

¹⁷⁷ Prav tam.

¹⁷⁸ Prav tam, str. 167.

¹⁷⁹ Prav tam, str. 89.

vseh tem, tako političnih kot gospodarskih, socialnih ali kulturnih pa mrgolijo sintagme, kot so "razredna narava naprednih in konzervativnih strank", "pritisk ljudskih množic", "ozki interesi buržoazije", "razredni boj", "reakcionarne sile", "organizirani odpor delavskega razreda" in podobno. Vsaka od teh in podobnih sintagm pa nosi jasno moralno-ideološko in politično sporočilo.

V samostojni Sloveniji pa učbeniki skladno z redukcijo snovi, reducirajo tudi imena. Pri Grandi in Rozmanu jih še najdemo 36 in ob njih tudi vrsto pojmov iz političnega in družbenega življenja, pri Cvirnu in Studnu pa je imen petnajst, med njimi pa le Ljudevit Gaj in Vuk Karadžić nista izrazito politični osebi. V zvezi s pozabljeno polovico človeštva pa: v vseh učbenikih sta v zvezi z dolgim 19. stoletjem omenjeni le dve ženski z Balkana. Omenjeni sta v temeljni ženski vlogi, vlogi matere in soproge. Prva je Marica Živković, mati "našega Karadjordja", druga je Draga Mašin, ki ji Granda in Rozman še privoščita ime, medtem ko je pri Cvirnu in Studnu le brezimna ubita kraljica.¹⁸⁰ Balkan je pač per definitionem prostor moških.

Poseg po marksistični teoriji, ki je značilen za učbenike iz časa socializma, sam po sebi ni problematičen, saj je marksizem relevantna družboslovna teorija. Problem pa je seveda v tem, da so bile marksistične teoretske pojasnitve edine teoretske pojasnitve, zlasti pa je problematično, da so iz teoretskih pojasnitev postale ideološke. Njihova naloga je bila konstrukcija teleološkega pripovednega modela, naracije, ki je vzpostavila skoraj neposredno vez med osvobodilnimi težnjami jugoslovanskih narodov in osvobodilno vlogo revolucionarne Komunistične partije Jugoslavije, oziroma Zveze komunistov Jugoslavije, ki je bila edina sposobna te težnje uresničiti ne le v narodni, temveč tudi v njihovi družbenih razsežnosti. Hkrati pa je ta način razlage implicitno, neredko pa kar naravnost določene družbene skupine in posameznike označil za napredne, druge pa za izkoriščevalske ali nazadnjaške. Zato učbeniki iz časa socializma poudarjeno obravnavajo kmečke upore, predvsem pa precenjujejo vlogo in pomen delavskega gibanja v obravnavanju 19. stoletja in Komunistične partije Jugoslavije v 20. stoletju. Delavski razred, delavsko gibanje in Komunistična partija Jugoslavije so v učbenikih iz socialističnega obdobja, ki se ukvarjajo z novejšimi obdobji in s sodobno zgodovino, nadomestili trpeče in zatirane subjekte iz prejšnjih zgodovinskih obdobji, "naše narode", oziroma "naš narod". Hkrati pa so bili delavski razred in zlasti komunisti nosilci upanja v lepši in pravični svet in so to upanje s svojimi dejanji tudi uresničevali. V tej naraciji se je spremenila tudi vloga zatiralca. Ta ni bil več le tujec, temveč tudi domače buržoazije, zlasti velikosrbska. Zato učbeniki iz obdobja socializma

¹⁸⁰ Orožen, *Zgodovina novega veka*, str. 230; Granda in Rozman, *Zgodovina 3*, str. 108; Cvirn in Studen, *Zgodovina 3*, str. 179.

zanemarjajo ali invalidno obravnavajo kakšne druge zgodovinske pojave, zlasti v pojave iz sodobne zgodovine.

Analizo učbeniškega obravnavanja sodobne zgodovine, kot jo pojmuje-mo v sodobni historiografski periodizaciji, je zaradi že omenjenega "raztezanja zgodovinskega časa" v glavnem mogoča za učbenike, ki so jih napisali po letu 1945. Učbeniki iz kraljevine Jugoslavije namreč končajo zgodovino z mirovni-mi pogodbami po svetovni vojni, tako da je 1. svetovna vojna še skupna tema učbenikov iz obeh Jugoslavij in samostojne Slovenije, obdobje po njej pa ne več. Le Binter in Štrukelj v drugem delu *Zgodovine Jugoslovanov* s poglavjem "V svobodni državi" sežeta do atentata na kralja Aleksandra in vlade kralja Petra II. oziroma namestništva.

Med pomanjkljivo obravnavane teme sodi obdobje prve jugoslovanske države. Ta je bila po mnenju Trojarja in Kremenškeve zatiralska in nerazvita država, ki so jo vodili kralj, dvorne klike in velikosrbska buržoazija. Uvedbo kra-ljeve diktature leta 1929 sta ocenila tako:

Diktatura je pomenila nov poskus velikosrbske buržoazije in dvora, da bi utrdila svoj družbenopolitični položaj, preprečila poglobljanje revolucionarnih nemirov in naraščanje vpliva KPJ. Bila je poskus hegemonističnih sil stare Jugoslavije, da bi z novimi metodami utrdile centralistično in unitaristično ureditev države. /.../ Za tem se je skrivala težnja po političnem, gospodarskem in jezikovnem zatiranju nesrbskih narodov.¹⁸¹

Navedena ocena je v temelju različna od pojasnila Binterja in Štruklja, ki Aleksandrovo potezo predstavita kot končanje nevarnih strankarskih bojev: "Da bi preprečil strankarske boje, ki so postali nevarni za državo, je 6. janu-arja ukinil vidovdansko ustavo."¹⁸² Kremenšek in Trojar sta v svoji drži veliko ostrejša tudi od Mikuža, ki uvedbo diktature sploh ne presoja¹⁸³, in ji pripisuje-ta nekatere značilnosti fašizma: "Diktatura kralja Aleksandra je imela nekatere značilnosti fašizma, na primer: neomejeno oblast kralja, totalitaren režim, to je neodvisnost organov oblasti od ljudstva itd., zato nekateri to diktaturo imenu-jejo tudi monarhofašistično. Vendar fašizem v njej ni bil v celoti razvit."¹⁸⁴

Neustreznost obravnavanja pa ni v opredelitve stare Jugoslavije kot zao-stale države s pomanjkljivo demokracijo. Trojar in Kremenšek namreč tovrstne ugotovitve povsem dobro argumentirata z vrsto statističnih podatkov in tabel o strukturi zaposlenih v posameznih dejavnostih ali o številu radijskih apara-

¹⁸¹ Kremenšek in Trojar, *Zgodovina 4*, str. 35.

¹⁸² Binter in Štrukelj, *Zgodovina Jugoslovanov II. del*, str. 175.

¹⁸³ Mikuž, *Zgodovina za IV. razred gimnazije*, str. 86.

¹⁸⁴ Kremenšek in Trojar, *Zgodovina 4*, str. 34.

Prehod partizanov prek Sutjeske

Borci so bili do skrajnosti izčrpani, lačni, mnogi med njimi bolni.

- V Zbirki zgodovinskih virov, str. 116—118, proučite opis bojev na Donjih in Gornjih Barah ter preboj čez Zelengoro.

Skrajna fizična in psihična stanja partizanskih borcev ponujajo zgled žrtvovanja in naporov, nujnih za svobodo in lepšo prihodnost (Marija Kremenšek in Štefan Trojar, *Zgodovina 4* (Ljubljana: DZS, 1984), str. 107)

tov v razmerju s številom prebivalcev.¹⁸⁵ Prav tako posvetita kar nekaj prostora življenjskim razmeram ljudi v stari Jugoslaviji.¹⁸⁶ Problem je v poudarjanju represije nad delavci in komunisti kot srži stare Jugoslavije, v dosledno pozitivnem vrednotenju revolucionarnih konceptov in dejanj ter delovanja Komunistične partije in njenega domnevno velikega vpliva na ljudi. Že sam nastanek Kraljevine SHS je bil po mnenju avtorjev tudi rezultat strahu pred revolucionarnimi nemiri.¹⁸⁷ Po drugi strani pa je nenehno navzoča negativna konotacija samostalnika buržoazija in pridevnika buržoazen: "S sprejetjem ustave je nastalo v Jugoslaviji obdobje navideznega parlamentarizma. Za krajši čas je buržoaziji uspelo, da je s pomočjo ustavne ureditve utrdila svoj položaj in delno uredila razmere v državi."¹⁸⁸ Pomen, ki sta ga avtorja dodelila jugoslovanskim komunistom in njihovi daljnovidnosti¹⁸⁹, in ga komunisti realno niso imeli, sta podčrtala s slikovnim gradivom. Od 33 fotografij, ki ilustrirajo čas med obema vojnama, jih je 16

¹⁸⁵ Prav tam, str. 32, 34, 60.

¹⁸⁶ Prav tam, str. 57–63.

¹⁸⁷ Prav tam, str. 6.

¹⁸⁸ Prav tam, str. 22.

¹⁸⁹ Avtorja zapišeta, da so začetki spora s Stalinom še v tridesetih letih (Kremenšek in Trojar, *Zgodovina 4*, str. 44).

povezanih s komunisti ali delavskim gibanjem. Dijaki so lahko videli fotografije Tita, Kardelja, Pijadeja, Djakovića in Hečimovića pa fotografije Obznane, Rdečega praporja, notnega zapisa in besedila Bilečanke ipd. Mikužev učbenik, se v zvezi s prvo Jugoslavijo izrazito omejuje na politiko in razkriva politične mahinacije ter vrtoglava spreminjanja in razdiranja političnih in strankarskih zavezništev, vendar pa bistveno manj uporablja politično ideološki besednjak.¹⁹⁰ Paradoksalno, ali pa tudi ne: ideološka kontaminacija vsebin sodobne zgodovine v učbenikih iz osemdesetih let je večja kot v učbeniku, ki je bil napisan v šestdesetih.¹⁹¹ Tako kot sta Binter in Štrukelj poudarjal osvobodilno naravo prve jugoslovanske države v kriznih tridesetih letih in tik pred njenim koncem, sta tudi Kremenške in Trojar več kot očitno zaostrovanje gospodarskih in političnih razmer v drugi Jugoslaviji pokrivala s poudarjeno ideologizirano razlago stvarnih dejstev.

Učbeniki v samostojni Sloveniji obravnavajo Jugoslavijo in Balkan v glavnem skozi prizmo Slovencev in njihovega položaja v obeh Jugoslavijah. Buržoazija je iz njih izginila, buržoazne stranke so postale meščanske, prav tako je izginil tudi pridevnik velikosrbski. Nadomestili so jih bolj nevtralni izrazi, ki ne izvirajo iz marksističnega konceptualnega nabora:

V kraljevini SHS so centralizirali oblast pri osrednjih organih v prestolnici nove države, Beogradu, in niso upoštevali različnih navad, ki so jih v skupno državo prinesli različni narodi /.../ Poenotenje zakonodaje za tako različne predele je sprožalo spore, pomembno vlogo pa je igralo vprašanje o centralizirani državi ali avtonomiji njenih delov. /.../ Močno centralno oblast je zagovarjala najmočnejša srbska stranka, Narodna radikalna stranka (NRS). Iz njenih vrst je bila večina predsednikov vlad, ki so utrjevali premoč Srbov v državi.¹⁹²

V zvezi s prvo Jugoslavijo učbeniki iz najnovejšega obdobja tudi precej bolj poudarjeno kot učbeniki iz socialističnega obdobja ugotavljajo večjo razvitost slovenskih dežel in specificirajo velike razlike v gospodarskem, socialnem in kulturnem razvoju:

Slovenska prednost je bila najbolj razvita infrastruktura. Železniško omrežje je bilo neprimerno bolj razvejano kot v drugih delih Jugoslavije. Največji delež pismenih in najbolj razvit šolski sistem z raznolikimi strokovnimi šolami sta omogočala hitro prilagoditev in priučitev delavcev za potrebe novih obratov.¹⁹³

¹⁹⁰ Mikuž, *Zgodovina za IV. razred gimnazije*, str. 76–91.

¹⁹¹ To v splošnem velja za vse učbenike iz osemdesetih let. Gl.: Vodopivec, "Ob novem učnem načrtu pouka zgodovine v gimnazijah", str. 257.

¹⁹² Gabrič in Režek, *Zgodovina 4*, str. 149.

¹⁹³ Prav tam, str. 159.

V tej zvezi učbeniki ugotavljajo, da so slovenske dežele iz nerazvitih regij v avstrijski polovici dvojne monarhije postale najbolj razvita regija v novi državi.¹⁹⁴ Na vprašanje, ali lahko te vsebine sprožijo kakšno negativno vrednotenje ostalih jugoslovanskih narodov, brez terenske raziskave ne moremo odgovoriti.

Zelo opazna razlika med učbeniki socialističnega in posocialističnega časa zadeva prikaz 2. svetovne vojne. Začetke odpora proti okupatorju in boj proti domačim izdajalcem Mikužev učbenik in učbenik Trojarja in Kremenškove opišeta podrobno po republikah¹⁹⁵, medtem ko se posocialistični učbeniki omejujejo na najnujnejše.¹⁹⁶ Tudi nemške in italijanske ofenzive na Neretvi in Sutjeski, spremljane z zemljevidi vojaških operaciji in fotografijami izmučenih borcev, so izgubile mitične in epske razsežnosti¹⁹⁷ in so le bežno omenjene.¹⁹⁸ Prav tako so nimajo več moralne razsežnosti. Iz učbenikov je tudi izginil negativno konotirani koncept "domači izdajalci", ki sta jih nadomestili nevtralna državljanska vojna in malo manj nevtralna kolaboracija.¹⁹⁹ Vendar pa avtorji partizanski boj vrednotijo pozitivno, čeprav ne zamolčijo revolucionarnega nasilja med vojno in po vojni²⁰⁰, ki ga Gabrič in Režek opredelita kot zločin.²⁰¹

Učbeniki iz samostojne Slovenije tudi socialistične Jugoslavije ne slikajo v črnih barvah, a so za razliko od prejšnjih učbenikov bistveno bolj kritični. Kritičen je pravzaprav tudi učbenik Kremenškove in Trojarja²⁰², saj nenehno opozarja na slabosti v izgradnji socializma in boljše družbe. Naslovi poglavji in tematskih sklopov, kot so "Deformacije in pomanjkljivosti obstoječega sistema", "Množične selitve in socialni problemi", "Val liberalizma in zastoj demokratizacije", "Prvi odločilni koraki k širjenju samoupravnih pravic in odpor državne birokracije", "Nesorazmerja v gospodarstvu in kriza gospodarskega sistema", "Upadanje rasti jugoslovanskega gospodarstva"²⁰³ in podobni, dajejo vtis, da je bil jugoslovanski razvoj po drugi svetovni vojni pot iz krize v krizo, tako da se znova postavi vprašanje, kakšno sliko o lastni državi so si dijaki v osemdesetih letih prejšnjega stoletja oblikovali. Toda pri navedenih in drugih

¹⁹⁴ Repe, *Naša doba*, str. 109; Gabrič in Režek, *Zgodovina 4*, str. 159; Dolenc in Gabrič, *Zgodovina 4*, str. 100.

¹⁹⁵ Mikuž, *Zgodovina za IV. razred gimnazije*, str. 110–118; Kremenšek in Trojar, *Zgodovina 4*, str. 76–81.

¹⁹⁶ Repe, *Naša doba*, str. 152; Dolenc in Gabrič, *Zgodovina 4*, str. 145; Gabrič in Režek, *Zgodovina 4*, str. 171.

¹⁹⁷ Kremenšek in Trojar, *Zgodovina 4*, str. 103–108.

¹⁹⁸ Repe, *Naša doba*, str. 153; Dolenc in Gabrič, *Zgodovina 4*, str. 156; Gabrič in Režek, *Zgodovina 4*, str. 179.

¹⁹⁹ Repe, *Naša doba*, str. 144, 152, 155–157; Gabrič in Režek, *Zgodovina 4*, str. 67, 173.

²⁰⁰ Repe, *Naša doba*, str. 157, 280.

²⁰¹ Gabrič in Režek, *Zgodovina 4*, str. 181.

²⁰² Naj opozorimo, da ta učbenik posveča kar nekaj prostora posveti tudi kulturi in vsakdanjemu življenju v socializmu. Gl.: Kremenšek in Trojar, *Zgodovina 4*, str. 160–167.

²⁰³ Kremenšek in Trojar, *Zgodovina 4*, str. 159, 163, 185, 187, 199.

težavah ter protislovjih je šlo začasne ovire na sicer pravi samoupravni poti, ki jo je v sedemdesetih letih načrtoval X. kongres ZKJ, izrisal pa zakon o združenem delu:

Zakon o združenem delu in drugi zakoni pa so dali natančnejša določila glede funkcioniranja samoupravnega sistema. Utrdilo se je delovaje tozgov, uveljavilo se je samoupravno dogovarjanje, delegatski sistem je pritegnil mnogo delovnih ljudi k soodločanju o družbenih zadevah. Toda zaostrovanje gospodarskih razmer, gospodarska nestabilnost, inflacija in drugi pojavi so vodili k hitremu ukrepanju in začasnim rešitvam gospodarskih in družbenih problemov. V takšni situaciji se uveljavi birokratsko in tehnokratsko odločanje. Gospodarska nestabilnost, gospodarski zapleti, ponekod pa tudi nezadostna zavzetost delovnih ljudi za uresničevanje samoupravne demokracije otežujejo dosledno uveljavljanje ustavnih načel. Zato se marsikje ohranja nasprotje med družbeno prakso in ustavo.²⁰⁴

Tako kot je Mirjana Gross opredelila, kdo in zakaj je podpiral enoten knjižni jezik, kdo pa mu je nasprotoval, tudi Kremenškova in Trojar definirata, kdo daje smernice, kdo jih uresničuje in kdo jih zavira. Vendar pa vzrokov ne iščeta v sistemu in njegovih značilnostih, temveč jih v nasprotju z Grossovo najdeta v subjektivnih dejavnikih, kot so tehnokrati, birokrati ter nedosledni in nezadostno zavzeti samoupravljalci. Pri tem pa povsem povzemata jezik politične elite takratnega časa.

Učbeniki v samostojni Sloveniji razložijo tudi razpad Jugoslavije. Vzroke zanj vidijo v gospodarski krizi in velikih družbenih in gospodarskih razlikah ter v politiki Miloševićeve Srbije.²⁰⁵ Obravnavajo pa tudi jugoslovanske vojne v devetdesetih letih in poudarjajo tragično muslimanov v Srebrenici in srbski eksodus s Hrvaške.²⁰⁶

Problem učbenikov iz postsocialističnega obdobja pri obravnavi 20. stoletja je precejšnje osredotočenje na politično zgodovino. Učbeniki sicer ne posvečajo malo prostora kulturi, kulturnim spremembam, družbi in načinu življenja, vendar o teh temah govorijo v zvezi s slovenskim ali zahodnoevropsko-ameriškim prostorom. Ko pa obravnavajo prostor bivše države se omejujejo na politiko. Gabrič in Režek med 26 imeni iz jugoslovanskega in balkanskega prostora od Elene Ceausescu do Franja Tudijskega ne navajata nobene osebe,

²⁰⁴ Prav tam, str. 198.

²⁰⁵ Repe, *Naša doba*, str. 288–289; Dolenc in Gabrič, *Zgodovina 4*, str. 240–243; Gabrič in Režek, *Zgodovina 4*, str. 206–208,

²⁰⁶ Dolenc in Gabrič, *Zgodovina 4*, str. 247; Gabrič in Režek, *Zgodovina 4*, str. 125–126.

ki ni politik.²⁰⁷ Čeprav so podatki točni in predstavljeni analitično in korektno, prevlada politike daje vtis, da na Balkanu in na prostoru nekdanje države, zlasti prve, ni bilo nič drugega kot kaos, korupcija, intrige in nasilje. Dejanski razpad druge Jugoslavije je s svojo surovostjo tako podoba le še okrepil. Ta tip zgodovinske naracije pa lahko oblikuje površne mentalne reprezentacije, ki so vir predsodkov in sovražnosti, a hkrati tudi iskanje preteklih vsebin, ki jih v resničnosti nikoli ni bilo. Skratka lahko so vir razcepa, o katerem smo govorili na začetku, in z njim povezanim jugofobijo oziroma jugofilijo.²⁰⁸

Sklep

Za sklep smemo reči, da so generacije gimnazijcev in gimnazijk, ki so se šolale med letom 1920 in 2000, iz učbenikov mogle dobro spoznati zgodovino prostora bivše Jugoslavije.²⁰⁹ Zato je tudi pisanje o Balkanu in bivši državi, kot ga zasledimo v javnih občilih izpod peres več kot štirideset let starih izobražencev, ni posledica nezadostne informativnosti zgodovinskih učbenikov, ampak povsem drugih motivov in interesov. Ob tem se velja vprašati, kakšna je pravzaprav vloga pouka zgodovine, če je preteklost v javni rabi tako pogosto izkrivljena, selekcionirana in funkcionalizirana. Vprašanje pa je pravzaprav veliko širše in ne sprašuje le po smislu in vrednosti pouka zgodovine ali po smislu raziskovanja preteklosti in zato tudi po smislu zgodovinske znanosti same po sebi. V resnici se nanaša na to, koliko vednost o katerikoli stvari vpliva na vedenje, govorjenje in ravnanja ljudi. Izkušnje kovidnih let in ravnanja ljudi ob njih so to vprašanje zaostriale do skrajnosti in pokazale, kako desna možganska hemisfera, ki uravnava intenzivne čustvene procese in nebesedna primarna čustva²¹⁰, prevladuje kljub vsemu znanju, ki je ljudem na voljo. Toda, ali zgodovinarji tega vsaj implicitno ne vemo, naj gre za zgodovino Balkana ali zgodovino Francije? Ali se ne srečujemo kar naprej z nesmiselnimi, nerazumnimi in nerazumljivimi ravnanji vseh vrst, ko si prizadevamo razkriti preteklost in jo osmisliti? O zgodovinski vednosti mlajših generacij v zvezi z Balkanom in prostorom nekdanje Jugoslavije pa smemo reči, da se je nedvomno evropeizirala. Ali z drugimi besedami: vednost o preteklosti balkanskega prostora in prostora nekdanje Jugoslavije, ki jo ponujajo učbeniki mlajšim generacijam, se je radikalno zmanjšala,

²⁰⁷ Gabrič in Režek, *Zgodovina 4*, str. 306. Izjema je Repetov učbenik, ki vsebuje tudi poglavje o kulturi in umetnosti v kraljevini in socialistični Jugoslaviji. Gl.: Repe, *Naša doba*, str. 96, 292–293.

²⁰⁸ Velikonja, *Rock'n'retro*, str. 1–6.

²⁰⁹ Opozoriti pa je treba na odsotnost Judov in judovske kulture v učbenikih vseh obdobji.

²¹⁰ Susan Hart, *Brain, Attachment, Personality. An Introduction to Neuroaffective Development* (London: Karnac, 2008), zlasti str. 238–260; Robert Sapolsky, *Behave. The Biology of Humans at Our Best and Worst* (London: Penguin, 2017), zlasti str. 30 in str. 240–245.

fragmentirala in ostala na površini. Zato ne omogoča prav dobro razumeti te evropske regije.

Toda: ali nista bila reevropeizacija in beg iz "civilizacijskega padca in moralnega potopa" tisočletni sen Slovencev, kot je bil večstoletni sen Slovencev tudi nastanke prve Jugoslavije?

Marko Štuhec

**ON THE LJUBLJANA SKY-SCRAPER AND THE BALKANS
History of the Regions of Ex-Yugoslavia in History Textbooks
Used in Slovenia from the Austro-Hungary to the Independent Slovenia**

SUMMARY

The paper deals with the presentation and interpretation of the history of the regions of ex-Yugoslavia and the Balkans in history textbooks for comprehensive school written on the territory of present-day Slovenia between 1911 and 2011. The private, semi-private and public discourses in present-day Slovenia reveal an extremely ambiguous attitude towards these regions. On the one hand Slovenes, who have been striving to be a part of Europe and in the same moment to be recognised as members of Western culture, refute ex-Yugoslavia and the Balkans as a backwards, poor, underdeveloped and essentially non-European space. But, on the other hand they use this very space as a reference point for their exploits and as a space into which they project their frustrations and nostalgic feelings. Therefore the question arises from which bases this schizophrenic position results. It is rather clear that it depends on specific contents of the collective memory shaped by the experience of living during the 70 years in the political community which was centred in the Balkans, but from other sources of knowledge about the past and the culture of this space as well. Among the vectors of knowledge history textbooks played a certain role. The paper's thesis argues that the formal knowledge provided by the textbooks did not in general contribute to the ambiguities mentioned. In order to confirm or to refute the thesis the paper analyzes the contents concerning the

regions of ex-Yugoslavia and the Balkans in 31 history textbooks used by Slovene pupils who attended comprehensive school in 4 different states succeeding one another on the territory of present-day Slovenia: Austro-Hungary (before 1918), the kingdom of Yugoslavia (1918–1941), socialist Yugoslavia (1945–1991) and independent Slovenia (after 1991). The analysis focuses on following topics: dominant ideologies and values which served as the explanatory model of the past of the concerned regions, the quantitative presence of the history of the ex-Yugoslav and the Balkanic regions, denomination of ethnic and national groups and the presentation of historical events, processes and structures from the Early Middle ages onwards.

As far as the dominant ideologies are concerned the analysis clearly shows that in the period of the first Yugoslav state the national ideology was predominant. In the socialist period the national ideology was enriched with the concept of brotherhood and unity, which was one of the most – if not the most – important bricks in the ideological construction of the socialist Yugoslavia. In addition, national ideology was accompanied and sometimes overshadowed by socialist ideology, discernible in the overstressed importance of popular uprisings and revolutions as well as in the usage of the Marxist theoretical concepts such as the class struggle in explanations of historical events. One of the most striking characteristics of the national ideology in both the kingdom and in the republic is a certain victimization. South Slavs were the victims of the rapacious neighbours since their settlement in the Balkans. The textbooks written in independent Slovenia abandoned completely the socialist ideological stances and modernized the national ideology in the sense of modern theories of the formation of nations.

One of the most visible characteristics of the textbooks written after the year 2000 is a radical reduction of topics connected with medieval, early modern and modern history. Just an example : if in the textbook from the seventies of the 20th century used by the seventeen years old pupils almost 40 % of the content dealt with the regions of the ex-Yugoslavia in the 19th century, the textbook from 2005 dealing with the same period does not consacrate to these regions more than 5 % of pages. Therefore we can talk about the debalkanization of textbook history. The next scrutinized topic were the names given to ethnic and national groups. The textbooks composed before 1918 recognised the common origin of the South Slavic peoples, but after their settlement in the Balkans and in the Eastern Alps they are considered being separate ethnic groups and later national communities. The textbooks from the interwar period, on the contrary, consider South Slavic ethnic and national groups as one nation consisting of three tribes: Serbs, Croats and Slovenes. Unlike this conception the textbooks from the socialist period reaffirm the specificity of every South Slavic nation. Both conceptualizations were in complete harmony

with the then state ideologies : the unitarian state ideology of the first Yugoslavia and the brotherhood and unity ideology of the socialist

state. The textbooks composed in independent Slovenia consider the South Slavic ethnic and national communities as independent units. So the concepts of South Slavic nations goes from the state of separation to the state of close unity, from which it passes to the state of the individuated unity to, finally, return to the state of separation.

The textbooks in use before the second world war focused on the political and military events, although the topics in cultural and social history were not absent. They explained historical facts as the actions of the individual actors such as rulers and their individual capacities. Consequently, in these textbooks the names are in abundance. We can talk about nominalisation of history. The textbooks from the socialist period underline the economic and social aspects of the past and offer a structural explanation based on marxist concepts. In spite of the fact that in the textbooks written in independent Slovenia pupil can find all the facets of the past, the content is reduced to the politics whenever it comes to the regions of the ex-Yugoslavia. This constatation applies especially to the contemporary period.

As to conclude we may say that that the pupils scholarised between 1920 and 2000 could have gained good knowledge of the past and culture of the regions of ex-Yugoslavia. Therefore we can argue that the ambiguities and the stereotypes concerning ex-Yugoslavia and the Balkans, be positive or negative, which are observed in the discours of people aged of 40 years and more are not the consequence of the lack of information comprised in the textbooks. On the other hand is the knowledge provided by the textbooks written thereafter scarce, fragmentised and mostly reduced to the political vicissitudes of the 20th century. So, it can not contribute to removal of the existing stereotypes.

VIRI IN LITERATURA

- Glavič, Peter**, "Premalo opozarjamo, kje vse zaostajamo. Evropski indeks dejavnega staranja. Kaj delamo narobe v primerjavi z drugimi članicami EU?", *Delo*, 14. 7. 2020, št. 132, str. 12.
- "Otvoritev kavarne na nebotičniku", *Slovenski narod*, 22. 2. 1933, št. 43, str. 1.
- Repovž, Grega**, "Obledela zastava", *Mladina*, 3. 9. 2021, št. 35, str. 2.
- Zupanič, Milena**, "Mega diplomiranec zatresel Srbijo", *Delo*, 7. 12. 2019, št. 282, str. 3.
- Bartolj, Jaka** "Ljubljana once had a record-breaking skyscraper", *rtvslo.si*, 12. 8. 2021, dostopno na: <https://www.rtvsl.si/news-in-english/slovenia-revealed/ljubljana-once-had-a-record-breaking-skyscraper/322660>, pridobljeno: 12. 8. 2021.
- Da. B.**, "Kako visoko bi po medaljah kotirala Jugoslavija", *Žurnal24*, 10. 8. 2021, dostopno na: <https://www.zurnal24.si/sport/olimpijske-igre/kako-visoko-bi-po-medaljah-kotirala-jugoslavija-371317>, pridobljeno: 11. 8. 2021.
- Jančič, Peter**, objava na Twitterju (*mobile.twitter.com*), 5. 6. 2020, pridobljeno: 18. 9. 2021.
- Jančič, Peter**, "Balkanska Slovenija", *Siol.net*, 5. 12. 2020, dostopno na: siol.net/siol/kolumna/balkanska-slovenija-540599, pridobljeno: 18. 9. 2021.
- Jančič, Peter**, "Diktatura 'nežnega' Kučana", *Siol.net*, 18. 9. 2021, dostopno na: siol.net/siol/kolumna/diktatura-neznega-kučana-561600, pridobljeno: 18. 9. 2021.
- Klemenčič, Ivan**, "Jankovičev beton ali uničevanje Ljubljane, poziv za odvzem županovega mandata", *Demokracija.si*, 8. 10. 2021, dostopno na: <https://demokracija.si/komentar/jankovicev-beton-ali-unicevanje-ljubljane-poziv-za-odvzem-zupanovega-mandata/>, pridobljeno: 9. 10. 2021.
- Kranjc F. Marjan**, "Viljem Baltič, soproga Vida in sin Franjo. (Primer propada slovenske uradniške družine)", dostopno na: https://www.google.com/search?q=viljem+balti%C4%8D&rlz=1C1CHFX_enSI758SI758&oq=viljem+balti%C4%8D&aqs=chrome..69i57.4649j0j15&sourceid=chrome&ie=UTF-8, pridobljeno: 1. 12. 2022.
- Binter, Bogdan in Štrukelj, Vojteh**, *Zgodovina Jugoslovancev I. del za tretji razred srednjih šol* (Ljubljana: Jugoslovansko profesorsko društvo, 1938).
- Binter, Bogdan in Štrukelj, Vojteh**, *Zgodovina Jugoslovancev II. del za četrti razred srednjih šol* (Ljubljana: Merkur, 1939).
- Brodnik, Vilma, Jernejčič, Robert, Radonjič, Zoran in Urankar-Dornik, Tjaša**, *Zgodovina 1. Učbenik za prvi letnik gimnazije* (Ljubljana: DZS, 1997).
- Bučar, Josip**, *Zgodovina srednjega veka za višje razrede srednjih šol* (Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna, 1924).
- Bučar, Josip**, *Obča zgodovina za peti razred srednjih šol* (Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1931).

- Cvirn, Janez in Studen, Andrej**, *Zgodovina 3. Učbenik zgodovine za tretji letnik gimnazije* (Ljubljana: DZS, 2005).
- Dolenc, Ervin in Gabrič, Aleš**, *Zgodovina 4. Učbenik za četrti letnik gimnazije* (Ljubljana: DZS, 2002).
- Gabrič, Aleš in Režek, Mateja**, *Zgodovina 4. Učbenik za četrti letnik gimnazije* (Ljubljana: DZS, 2011).
- Granda, Stane in Rozman, Franc**, *Zgodovina 3. Učbenik za tretji razred gimnazije* (Ljubljana: DZS, 2001).
- Grobelnik, Ivan, Koropec, Jože, Krasovski, Anatol in Terseglav Franc**, *Zgodovina za II. razred gimnazije* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1964).
- Grobelnik, Ivan**, *Zgodovina II za gimnazije* (Ljubljana: DZS, 1971).
- Grobelnik, Ivan**, *Zgodovina 1. Od praskupnosti do kapitalizma* (Ljubljana: DZS, 1979).
- Grobelnik, Ivan**, *Zgodovina 3* (Ljubljana: DZS, 1992).
- Grobelnik, Ivan in Voje, Nace**, *Zgodovina 3* (Ljubljana: DZS, 1983).
- Grobelnik, Ivan in Voje, Ignacij**, *Zgodovina 2* (Ljubljana: DZS, 1990).
- Gross, Mirjana**, *Zgodovina za III. razred gimnazije* (Ljubljana: DZS, 1975).
- Hozjan, Andrej in Potočnik, Dragan**, *Zgodovina 2. Učbenik za drugi letnik gimnazije* (Ljubljana: DZS, 2000).
- Komatar, Franc in Pirc, Matej**, *Zgodovina srednjega in novega veka do westfalskega miru za višje razrede srednjih šol* (Ljubljana: Društvo slovenskih profesorjev, 1911).
- Komatar, Franc in Capuder, Karel**, *Zgodovina novega veka za višje razrede srednjih šol* (Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1924).
- Kremenšek, Marija in Trojar, Štefan**, *Zgodovina 4* (Ljubljana: DZS, 1984).
- Melik, Anton**, *Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev. Za višje razrede srednjih šol* (Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna, 1924).
- Melik, Anton in Orožen, Janko**, *Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev za nižje razrede srednjih šol. I. del* (Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1928).
- Melik, Anton in Orožen, Janko**, *Zgodovina Jugoslovanov. Za nižje razrede srednjih šol. I. del* (Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1928).
- Melik, Anton in Orožen, Janko**, *Zgodovina Jugoslovanov za nižje razrede srednjih in njim sorodnih šol. II. del* (Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1929).
- Mikuž, Metod**, *Zgodovina za IV. razred gimnazije* (Ljubljana: DZS, 1967).
- Mlacović, Dušan in Urankar, Nataša**, *Zgodovina 2. Učbenik za drugi letnik gimnazije* (Ljubljana: DZS, 2010).
- Orožen, Janko**, *Zgodovina najnovejše dobe (1815–1920) za VIII. razred srednjih šol* (Ljubljana: Merkur, 1933).
- Orožen, Janko**, *Zgodovina novega veka za VII. razred srednjih šol* (Ljubljana: Merkur, 1935).
- Orožen, Janko**, *Zgodovina srednjega veka za VI. razred srednjih šol* (Ljubljana: Merkur, 1940).

- Petauer, Leopold**, *Zgodovina za gimnazije I.* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1960).
- Petauer, Leopold**, *Zgodovina za gimnazije in sorodne šole* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1969).
- Pirc, Matej in Komatar, Franc**, *Zgodovinska učna knjiga za višje razrede srednjih šol. III. del* (Ljubljana: Društvo slovenskih profesorjev, 1912).
- Repe, Božo**, *Naša doba. Oris zgodovine 20. stoletja. Učbenik za 4. razred gimnazije* (Ljubljana: DZS, 1995).
-

- Baskar, Bojan**, "Balkan kot ime, kot diskurz in kot stvar", v: Mazower, Mark, *Balkan. Od konca Bizanca do danes* (Ljubljana: Krtina, 2001), str. 155–180.
- Bernik, Stane**, "Šubic Vladimir", v: *Enciklopedija Slovenije*, 13. zv., Š–T (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1999), str. 163.
- Baš, Franjo**, "Pirc Matija", v: *Slovenski biografski leksikon. 2. knjiga, Maas–Qualle*, ur. Kidrič France et al. (Ljubljana: Zadružna gospodarska zveza, 1933–1952), str. 358.
- Brodnik, Vilma**, "Posodabljanje učnih načrtov za zgodovino v gimnazijah na Slovenskem v 19. in 20. stoletju s poudarkom na analizi vsebine splošnih ciljev", v: *Trojarjev zbornik*, ur. Danijela Trškan (Ljubljana: ZIFF, 2011), str. 98–110.
- Calic, Marie-Janine**, *Zgodovina jugovzhodne Evrope* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 2019).
- Capuder, Karl**, "Komatar Franc", v: *Slovenski biografski leksikon. 1. knjiga, Abraham–Lužar*, ur. Franc Ksaver Lukman et al. (Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1925–1932), str. 492.
- Ciperle, Jože in Vovko, Andrej**, *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja* (Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1987).
- Cvirn, Janez**, "Orožen Janko", v: *Enciklopedija Slovenije*, 8. knjiga, Nos–Pli (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994), str. 166.
- Foucault, Michel**, *Il faut défendre la société. Cours au Collège de France (1975–1976)* (Pariz: Seuil, 1997).
- Gabrič, Aleš**, *Šolska reforma 1953–1963* (Ljubljana: Razpoznavanja 3, 2006).
- Gestrin, Ferdo**, "Jože Koropec sedemdesetletnik", *Zgodovinski časopis* 47, št. 1 (1992), str. 134–135.
- Govekar-Okoliš, Monika**, "Koncept nacionalne vzgoje in pouk zgodovine na srednjih šolah na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja" v: *Trojarjev zbornik*, ur. Danijela Trškan (Ljubljana: ZIFF, 2011), str. 90–102.
- Hakl Saje, Maja**, "Binter Bogdan", v: *Novi Slovenski biografski leksikon. 2. zv., B–Bla*, ur. Barbara Šterbenc Svetina (Ljubljana: ZRC SAZU); dostopno na: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1018460>, pridobljeno: 13. 10. 2021.

- Halbwachs, Maurice**, *Kolektivni spomin* (Ljubljana: Studia humanitatis, 2001).
- Hrvatska enciklopedija**, mrežno izdanje (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021), dostopno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=23501>, pridobljeno: 14. 10. 2021
- Howell, Marta in Prevenier, Walter**, *From Reliable Sources. An Introduction to Historical Methods* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2005).
- Jezernik, Božidar**, *Divja Evropa* (Ljubljana: Slovenska matica, 2011).
- Jezernik, Božidar**, *Nacionalizacija preteklosti* (Ljubljana: ZIFF, 2013).
- Hart, Susan**, *Brain, Attachment, Personality. An Intorduciton to Neuroaffective Developmnet* (London: Karnac, 2008).
- "In memoriam: Ivan Grobelnik", v: *Letno poročilo I. gimnazije v Celju* (Celje: I. gimnazija v Celju, 1999, str. 16).
- Jerše, Sašo**, "Slovenski kraji spomina. Pojmi, teze in perspektive zgodovinskih raziskav", *Zgodovinski časopis* 71, št. 1–2 (2017), str. 246–266.
- Kosi, Jernej**, *Kako je nastal slovenski narod. Začetki slovenskega nacionalnega gibanja v prvi polovici 19. stoletja* (Ljubljana: Sophia, 2013).
- Kosi, Jernej**, "Miti iz učilnice. Kmečki upori v slovenskih učbenikih za pouk zgodovine 20. in 21. stoletja" v: *Leukbup! Kmečko uporništvo v obdobju predmoderne. Zgodovinske vzporednice in (re)prezentacije*, ur. Sašo Jerše (Ljubljana: Slovenska matica, ZRC SAZU, Posavski muzej, 2017), str. 269–280.
- Kramberger, Taja**, "Maurice Halbwachs in družbeni okviri kolektivne memorije (Spremna beseda)" v: Halbwachs, Maurice, *Kolektivni spomin* (Ljubljana: Studia humanitatis, 2001), str. 211–258.
- Kržan, Vanja**, "Profesor Franc Terseglav", "Profesor Franc Ter seglav", *Revija Nove slovenske zaveze* 15, št. 57 (2005), dostopno na: nsazaveza.github.io/articles/57-profesor-france-terseglav/, pridobljeno: 7. 10. 2021.
- Mazower, Mark**, *Balkan. Od konca Bizanca do danes* (Ljubljana: Krtina, 2001).
- Natek, Milan**, "Melik Anton", *Enciklopedija Slovenije. 7. knjiga, Marin–Nor* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1993), str. 60–61.
- Oman, Žiga**, "Pravi jezik in kriva vera: reformacija na Slovenskem v učbenikih za pouk zgodovine do druge svetovne vojne", *Acta Histriae* 29, št. 2 (2021), str. 243–272.
- Repe, Božo**, "Slovenci, Balkan in srednja Evropa", *Anthropos* 31, št. 4–6 (1999), str. 301–312.
- Rupel, Dimitrij**, "Nedokončanost osamosvajanja Slovenije ali meditacija o razočaranju. Slovenci in prihodnost", *Nova revija* 12, št. 139–140 (1993), str. 77–85.
- Said, Edward**, *Orientalizem. Zahodnjaški pogledi na Orient* (Ljubljana: Studia humanitatis, 1996).
- Sapolsky, Robert**, *Behave. The Biology of Humans at Our Best and Worst* (London: Penguin, 2017).
- Schulze, Winifried**, *Einführung in die Neuere Geschichte* (Stuttgart: Ulmer, 2002⁴).

- Stiplovšek, Miroslav**, "Mikuž Metod", v: *Enciklopedija Slovenije. 7. knjiga, Marin–Nor* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1993), str. 339–340.
- Stugu, Ola Svein in Vodopivec, Peter**, "Narratives of the Nation. History Textbooks and National Identity in Norway and Slovenia", v: *Small States, Big Challenges: Norway and Slovenia in Comparative Perspective*, ur. Kristen Ringdal, Sabrina Ramet, Danica Fink (Baden-Baden: Nomos, Edition Sigma, 2016), str. 124–145.
- Štih, Peter**, *The Middle Ages between the Eastern Alps and the Northern Adriatic. Selected Papers on Slovene Historiography and Medieval History* (Leiden–Boston: Brill, 2010).
- Štih, Peter, Simoniti, Vasko in Vodopivec, Peter**, *Slovenska zgodovina. Od prazgodovinskih kultur do začetka 21. stoletja. II* (Ljubljana: Modrijan, 2016).
- Štuhec, Marko**, "Kulturni transfer: koncept in zgodovinska realnost", *Acta Histriae* 28, št. 2 (2020), str. 185–202.
- Šuštar, Branko**, "Capuder Karl", *Slovenska biografija*, elektronska izdaja (Ljubljana: ZRC SAZU, 2013), dostopno na: <http://slovenska-biografija.si/oseba/sbi155848#slovenski-biografski-leksikon>, pridobljeno: 12. 10. 2021.
- Todorova, Marija**, "Balkanizem in postkolonializem: o lepoti pogleda z letala", *Zgodovinski časopis* 61, št. 1–2 (2007), str. 141–155.
- Todorova, Marija**, *Imaginarij Balkana* (Ljubljana: IKC, 2001).
- Trojar, Štefan**, "Marija Kremenšek", *Zgodovinski časopis* 42, št. 3 (1988), str. 579–580.
- Trškan, Danijela**, "Pregled zgodovinskih učbenikov za osnovne in srednje šole od leta 1945 do leta 2010", v: *Trojarjev zbornik*, ur. Danijela Trškan (Ljubljana: ZIFF, 2011), str. 493–499.
- Trškan, Danijela**, "Štefan Trojar (19.9.1931–29.10.2014)", *Zgodovinski časopis* 69, št. 1–2 (2015), str. 228–229.
- Trškan, Danijela**, "Prisotnost lokalne zgodovine v srednješolskih učnih načrtih za zgodovino od leta 1945 do leta 2010 v Sloveniji" v: *Trojarjev zbornik*, ur. Danijela Trškan (Ljubljana: ZIFF, 2011), str. 120–131.
- Uredništvo Slovenskega biografskega leksikona**, "Bučar Josip", v: *Slovenski biografski leksikon. 1. knjiga, Abraham–Lužar*, ur. Franc Ksaver Lukman et al. (Ljubljana: Zadržna gospodarska banka, 1925–1932), str. 63.
- Velikonja, Mitja**, *Titostalgija* (Ljubljana: Mirovni inštitut, 2008).
- Velikonja, Mitja**, *Rock'n'retro. Novi jugoslavizem v sodobni popularni glasbi* (Ljubljana: Sophia, 2013).
- Verginella, Marta**, "Zgodovinopisje in politična raba pričevalca", *Acta Histriae* 20, št. 1–2 (2012), str. 107–120.
- Vocelka, Karl**, *Geschichte der Neuzeit 1500–1918* (Wien–Köln–Weimar: Böhlau, 2010).
- Vodopivec, Peter**, "History Textbooks Used in Slovene Primary and Secondary Schools", v: *Report for the research project of the Georg Eckert Institute for International Textbook Research* (Braunschweig, 2014), s. p.

Vodopivec, Peter, "Ob novem učnem načrtu pouka zgodovine", *Zgodovinski časopis* 48, št. 2 (1994), str. 253–258.

Vodopivec, Peter, "O Evropi, Balkanu in metageografiji", v: Todorova, Marija, *Imaginarij Balkana* (Ljubljana: IKC, 2001), str. 381–401.

Zidar, Borut, "Zgodovinska kultura in didaktika" v: *Trojarjev zbornik*, ur. Danijela Trškan (Ljubljana: ZIFF, 2011), str. 72–80.

Žvanut, Maja, *Od viteza do gospoda* (Ljubljana: Viharnik, 1994).

Author: **ŠTUHEC Marko**

Ph.D., Assistant Professor

University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of History

Aškerčeva 2, SI–1000 Ljubljana, Slovenia

Title: **ON THE LJUBLJANA SKY-SCRAPER AND THE BALKANS.**

Subtitle: **History of the Regions of Ex-Yugoslavia in History Textbooks Used in Slovenia
from the Austro-Hungary to the Independent Slovenia**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*

Maribor, 22 (2022), No. 1, pp. 131–188, 209 notes, 3 pictures

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: ambiguity of the Balkan and ex-Yugoslavia, history textbooks on the Balkan, Slovene comprehensive schools, dominant ideologies

Abstract: The paper analyzes the presentation and interpretation of history of the regions of ex-Yugoslavia and the Balkans in history textbooks for comprehensive schools written on the territory of present-day Slovenia between 1911 and 2011. The analysis shows that pupils scholarised between 1920 and 2000 could have gained good knowledge of the past and culture of the regions of ex-Yugoslavia. Therefore we can argue that the ambiguities and the stereotypes concerning ex-Yugoslavia and the Balkans, are not the consequence of deficient information comprised in the textbooks. On the other hand is the knowledge provided by the textbooks written thereafter scarce, fragmentised and mostly reduced to the political vicissitudes of the 20th century. So, it can not contribute to removal of the existing stereotypes. In addition the paper identifies major ideologies and suppositions that underlay the presentation and choice of historical facts presented.